

Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)¹

Mehdin ÇİFTÇİ

Öz: 964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçen Süleymaniye Dârülhadisi, Kanûni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Dârülhadis, Süleymaniye Camii'nin kible tarafında, Kanûni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'a ait türbelerin önünde bulunan dershane ile caminin güney-doğusundaki talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. II. Murat devrinden Kanûni Sultan Süleyman'a kadar Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûni'den itibaren de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi sayılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı eğitim sisteminin zirvesinde yer alan bu kurum; binası, eğitim-öğretimi, ekonomik durumu ve personeliyle birlikte farklı yönleriyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı eğitim sistemi, medreseler, ihtisas medreseleri, Dârülhadisler, Süleymaniye Dârülhadisi

Top of the Ottoman Education System: Suleymaniye Dâr al-Hadîth (in XVI-XVII. Centuries)

Abstract: Süleymaniye Dârülhadisi (Suleymaniye Dâr al-Hadîth), constructed and finished by the years 964/1556-1557, is placed in the Suleymaniye Complex which is built by Mimar Sinan by the order of Suleiman the Magnificent. Dâr al-hadîth consists of the training center at the qibla side of Suleymaniye Mosque which is in front of the mausoleums of Suleiman the Magnificent and Hurrem Sultan and student rooms building at the southeast side of the mosque. Edirne Dâr al-Hadîth had been regarded as the best madrasas of the Ottoman Empire from the age of Murad II until Süleymaniye Dârülhadisi was constructed. To sum up, this education institution which is at the top of the Ottoman education system is investigated in structure, terms of instruction, economic situation and staff in this study.

Keywords: Ottoman educational system, madrasas, specialization madrasas, dar al-hadiths, Süleymaniye Dârülhadisi

İktibas / Citation: Mehdin Çiftçi, "Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)", *Usûl*, 14 (2010/2), 51 - 116.

¹ Bu makale, "Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)" adlı doktora tezinden türetilmiştir (Bkz. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013).¹

² Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

I. SÜLEYMANİYE DÂRÜLHADİSİ

Geleneksel “külliye” kavramının en önemli örnekleri arasında yer alan Süleymaniye Külliyesi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından İstanbul’da “Eski Saray” diye bilinen yerin³ geniş bahçesinin kuzeyinde, Haliç’e bakan tepede, Mimar Sinan tarafından inşâ edilmiştir.⁴ Külliye’nin inşasına 7 Cemâziyelevvel 957/24 Mayıs 1550 senesinde başlanmıştır. Cami ve diğer birimleri farklı tarihlerde tamamlanan külliyenin temel atma töreninde Kanûnî Sultan Süleyman bizzat hazır bulunmuştur.⁵

Külliye’ye dâhil birimler ve yerleri şu şekildedir⁶: Merkezde *Cami*; kibleye dönüldüğünde caminin solunda (doğuda) *Medrese-i Evvel ve Sâni* (Hamama yakın olan Evvel, diğeri Sâni), bu medreselerin alt katlarında *Mülâzım Odaları*; güneydoğuda *Hamam* ve kiblede çapraz olarak *Dârülhadis Talebe Hücreleri*, kible tarafındaki *Süleymaniye Hazîresi*’nde *Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi* (camiye yakın olan) ve önünde *Hürrem Sultan Türbesi*, ekseninde hazîre duvarına bitişik *Dârülhadis Dershanesi*; kibleye dönüldüğünde caminin sağında (güneybatısından itibaren) sırasıyla *Süleymaniye Çeşmesi*, *Sıbyân Mektebi*, *Medrese-i Sâlis ve Râbi*’ (Tıp medresesinin yanındaki Sâlis, Sıbyân Mektebi’nin yanında yer alan ise Râbi’dir) ve *Tıp Medresesi* (ve bir bölümü olan *Dârûhâne*); kiblenin karşısında (kuzey batıdan itibaren) *Dârüşşifâ*, *Dârüzziyâfe* (*Me’kel*, *Matbah*) ve *Tabhâne (İmâret)*, *Dârüzziyâfe*’nin altında *Kervansaray*; külliyenin kuzey-doğu köşesinde *Mimar Sinan Türbesi*, türbenin köşesinde *Mimar Sinan Sebili* ve külliyenin çevresi ve yan alanlarda *Çarşılar* ve *Odalar*. *Dârülkurrâ*’nın ise bilinen bir binası bulunmamaktadır.⁷

Süleymaniye Külliyesi’nde cami dışındaki diğer birimler gibi *Dârülhadis*’in de inşâ tarihini belirten bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak konuyla ilgili bir onay belgesinden *Dârülhadis*’in inşası için gerekli yer seçiminin 959 Muharrem’i sonları/1552 Ocak sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸ *Dârülhadis* örtü

³ Günümüzde İstanbul Üniversitesi merkez kampüsünün bulunduğu yer ve çevresi.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s. 33.

⁵ A.mlf., a.g.e., 34.

⁶ Süleymaniye Külliyesi planı için makalenin sonuna bakınız.

⁷ Külliye birimleri ve yerleri için bkz. Ayvansarayî Hüseyin Efendi (ö. 1201/1787) v.dğr., *Hadikatü’l-cevâmi’: İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 56; Uzunçarşılı, a.g.e., 33; Tanju Cantay, XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1. Baskı, İstanbul 1989, s. 26-49; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004, s. 567-646; Cahid Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV] Yayınları, İstanbul 2005, s. 793.

⁸ Ömer Lütfi Barkan (ö. 1399/1979), *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaata (1550-1557): İnşaata Ait Emir ve Fermanlar*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 201. Ayrıca bkz.

sistemi için gerekli kurşunun ise daha önceden 16-22 Rebîülâhîr 958/23-29 Nisan 1551 tarihinde 642 adet kurşun levha olarak hazırlandığı⁹, 24-29 Cemâziyelâhîr 958/29 Haziran-4 Temmuz 1551 tarihinde kubbe tuğlalarının alınıp medrese kubbelerine başlandığı¹⁰, alt kattaki on sekiz birimli dükkân ve oda dizisinin kapı, pencere ve sıvasının yapıldığı¹¹, 5-19 Rebîülevvel 963/18 Ocak-1 Şubat 1556 döneminde medrese odalarının kapı sövelerinin işlendiği ve yarım tuğla kemerlerinin örüldüğü belirtilmiştir.¹²

Osmanlı dönemi âlim ve şairlerinden biri olan Atâî, Süleymaniye Külliyesi'si'nin tamamlandığı tarihi vermesine rağmen Dârülhadis için herhangi bir tarih belirtmemektedir.¹³ Süleymaniye Külliyesi'yle ilgili Ağustos 1557 tarihli inşaat defterlerinde, Dârülhadis'in kapı ve pencerelerinin yapımıyla ilgili masraflar yer almaktadır.¹⁴ Ayrıca Dârülhadis'in ilk müderrisinin de 964/1556-57 tarihinde atandığı bilinmektedir.¹⁵ Sonuç olarak Dârülhadis'in 964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçtiği ortaya çıkmaktadır.¹⁶

Bazı araştırmacılar İstanbul'da açılan ilk dârülhadisin Süleymaniye Dârülhadisi olduğunu belirtse de¹⁷ İstanbul'da daha önce inşa edilen dârülhadislerin varlığı bilinmektedir. Nitekim İstanbul'da Vefâ'daki *Molla Gürânî Dârülhadisi* (889/1484)¹⁸, Eyüp'teki *Defterdar Mahmud Çelebi Dârülhadisi* (948/1541), Beyazıt Koska semtindeki *Papasoğlu Dârülhadisi* (949/1542), Vilayet Konağı

Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1988, s. 251.

⁹ Barkan, *a.g.e.*, II, 151, belge no: 352.

¹⁰ A.mlf., *a.g.e.*, II, 166, belge no: 405.

¹¹ A.mlf., *a.g.e.*, II, 116, belge no: 259.

¹² A.mlf., *a.g.e.*, II, 94, belge no: 189; Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 243-244. Külliye birimlerinin inşa süreciyle ilgili ayrıca bkz. Suphi Saatçi, "Temelden Aleme İnşaat Süreci", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 57-71.

¹³ Nev'izâde Atâî (Nev'izâde Atâullah Efendi Atâî, ö. 1045/1635), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti'ş-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 100.

¹⁴ Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 78. Ayrıca bkz. Ahunbay, *a.g.m.*, 251.

¹⁵ Atâî, *a.g.e.*, 18-19. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 890; Ahunbay, *a.g.m.*, a.y.

¹⁶ Konuyla ilgili bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 34; Ali Yardım, "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 531.

¹⁷ Reşat Ekrem Koçu (ö. 1395/1975), *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, Koçu Yayınları, İstanbul 1966, s. 4246; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I (İki cilt bir arada), Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 123; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 283.

¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481)*, III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1973, s. 120, 459-460; Ali Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 167.

civarındaki *Sofu Mehmed Paşa Dârülhadisi* (950/1543'ten önce) ve Demirkapı'daki *Mehmed Ağa Dârülhadisi* (961/1553'ten önce) Süleymaniye Dârülhadisi'nden önce inşa edilmiştir.¹⁹

Süleymaniye Dârülhadisi, derslane ve talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır.

A. Derslane

Süleymaniye ve Fatih medreselerinin her birinde merkezî konumda bir derslane yer aldığı gibi²⁰ Süleymaniye Dârülhadisi'nde de müstakil bir derslane bulunmaktadır. Gerek dönemin müesseselerini ele alan ilk elden kaynaklarda, gerekse sonraki dönemlerde yapılan bazı araştırmalarda Dârülhadis dershanesinin yeri ve binasının özellikleri açıkça belirtilmesine rağmen, bazı araştırmacılar buranın Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olduğunu iddia etmektedirler. Bu ihtilafın ortadan kaldırılabilmesi için konuyla ilgili arşiv belgeleri ile dönemi en iyi yansıtan kaynaklara bakmak gerekmektedir.

Dârülhadis talebe hücreleri ve dershanesinin yeri, 959 Muharrem'i sonları/1552 Ocak sonlarında o sırada bina emini olan Hüseyin Çelebi'ye gönderilen bir hükümde belirlenmektedir.²¹ Bu hükme göre dershanenin bulunduğu yerde talebe odalarının olamayacağı anlaşılmış ve dershanenin karşı tarafına bugünkü talebe hücreleri binası inşa edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi birimlerini en iyi anlatan müelliflerden Celalzâde Mustafa (ö. 975/1567), yukarıdaki hükmü teyid ederek Dârülhadis dershanesi ile talebe hücrelerinin farklı yerlerde olduklarını; dershanenin yüksek kubbeli, cami mihrabının karşısında sağ tarafta; talebe hücrelerinin de dershanenin karşısında yer aldığını belirtmektedir.²² Ebu Bekr b. Behram ed-Dımaşkı'ye göre de Dârülhadis dershanesi caminin kible tarafında, talebe hücreleri ise caminin güney doğusunda bulunmaktadır.²³

Süleymaniye Külliyesi inşaatıyla ilgili muhasebe defterlerinde de derslaneyle ilgili ipuçları bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre Dârülhadis'in sekiz penceresi için reze ve cam yapılmasına karşılık toplam 320 akçe ücret ödenmiştir.²⁴ Bu

¹⁹ Yardım, a.g.m., 167-168; a.mlf., "Dârülhadis", 531.

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., a.y; Mehmet İpşirli, "Medrese [Osmanlı Dönemi]", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 330-331.

²¹ Barkan, a.g.e., II, 201.

²² Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnis von 1520 bis 1557* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1981, vr. 524b. Ayrıca bkz. Cantay, a.g.e., 39; Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri*, 626.

²³ ed-Dımaşkı, *Nusretü'l-İslam ve's-sürûr fi tahrîri Atlas Mayor*, vr. 106-108'den naklen bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 34-35.

²⁴ Barkan, a.g.e., II, 140.

masrafların, Dârülhadis dershanesi için yapıldığı, zira buranın kubbeli ve sekiz alt pencereyi yapı olduğu²⁵ ve dershanenin 8 üst penceresinin de renkli cam süslemeli pencereler olduğu belirtilmektedir.²⁶

Süleymaniye Vakfisi'nde Dârülhadis, bihemtâ (eşsiz), süslemede yegâne-i zemâne, güzellikte bi-behâne (kusursuz) olarak nitelenmiş; özellikle kapısı ve cephe mimarisıyla övülmüştür.²⁷

Tanju Cantay, burada övülen yapının derslane binası olduğunu²⁸; Doğan Kuban ise vakfiyede tanımlanan bu yapının talebe hücreleri binası olmadığını, zira mevcut yapının özgün mimarisini kaybettiğini belirtmiştir.²⁹ Süleymaniye Külliyesi birimlerini teferruatıyla ele alan Osmanlı dönemi coğrafya ve kozmografya âlimlerinden Âşık Mehmed (ö. 1006/1598'den sonra) ise coğrafyayla ilgili *Menâzirü'l-avâlim* adlı eserinde Dârülhadis Medresesi'ni, din ilimleri okutulan beş medrese içinde "Medrese-i Hâmise [Beşinci Medrese]" olarak anmış ve bu medresede hadis-i şerif okunması ve okutulması şart olduğundan medresenin *Dârülhadis* ismiyle anıldığını belirtmiştir. Derslane ve talebe hücreleri binalarının yerleri bu eserde daha belirgin olarak anlatılmıştır.³⁰

Gerek arşiv belgeleri, gerekse diğer kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Dârülhadis Medresesi'nin gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible duvarı dışında, Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye hazîresinin ihâta duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olarak geçer. Talebelerin kaldıkları odalar (hücreler) ise caminin güney-doğusunda (kıbleye dönüldüğünde sol tarafta) yer alan uzun binadır.³¹

Arşiv belgeleri ve diğer bazı kaynaklarda Dârülkurrâ'nın yeri ve inşa tarihi belirtilmemesine rağmen, bugün araştırmacıların bazıları, Dârülhadis dershanesi dediğimiz yapının Dârülkurrâ olduğunu iddia etmektedirler.³² Bu kanaatte olanların birçoğu ve diğer bazı araştırmacılara göre Dârülhadis dershanesi de

²⁵ Cantay, *a.g.e.*, 39.

²⁶ Barkan, *a.g.e.*, II, 176. Ayrıca bkz. Cantay, *a.g.e.*, a.y.

²⁷ Kemal Edip Kürkcüoğlu (haz.), *Süleymaniye Vakfisi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962, s. 23.

²⁸ Cantay, *a.g.e.*, 39.

²⁹ Ona göre Süleymaniye Dârülhadisi'nin dershanesi yoktur (talebe hücreleri binasını kastederek). Bkz. Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 101.

³⁰ Âşık Mehmed (ö. 1006/ 1598'den sonra), *Menâzirü'l-avâlim [metin]* (haz. Mahmut Ak), III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 1089-1090.

³¹ Cantay, *a.g.e.*, 38. Süleymaniye Dârülhadis dershanesi için ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 571.

³² Bu yapının Dârülkurrâ olduğuyula ilgili bkz. M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ [Mimari]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 547; Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 118; Çelik, *a.g.e.*, 40, 88.

talebe hücreleri binasının cami tarafındaki köşesinde yer alan ve bazı kaynaklarda “köşk” adıyla geçen yapıdır.³³ Ancak araştırmamız süresince buranın derslane olduğuyula ilgili hiçbir kayda rastlayamadığımız gibi derslane binasıyla ilgili daha önce verilen bilgiler de buranın derslane olamayacağını göstermektedir.³⁴

Kare planlı, sekizgen sekili tek kubbeli bir yapı olan dershanenin iç ölçüleri, yaklaşık olarak 9.0×9.0 m, duvar kalınlıkları ise 1.25 m’dir. Her duvarda altlı üstlü 4’erden toplam 16 pencere bulunmaktadır (bunlardan 8’i renkli cam süslemeli üst pencerelerdir). Ana (Cümle) kapısı, kible yönünde Eski Saray’ın ihata duvarı ile Süleymaniye Külliyesi arasında kalan ve Osmanlı devrinde “Küçük avlu” olarak anılan üçgen alana açılır. Binanın altında (bodrum katında) yer alan su sarnıcı nedeniyle cümle kapısı yükseltilmiş olup kapıya iki kollu ve dokuz basamaklı bir merdivenle ulaşılır.³⁵

B. Talebe Hücreleri

Dârülhadis dershanesiyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmasına rağmen talebelerin yatıp kalktıkları yer olan talebe hücreleri binasının yeri ve günümüzdeki durumu hakkında araştırmacılar arasında neredeyse tam bir ittifak bulunmaktadır.

Süleymaniye Vakfıyesi’nde talebe hücrelerinin yer aldığı binadan özel olarak bahsedilmemekte, sadece burada 15 öğrencinin kalacağı ve ikişer akçe yevmiye alacakları belirtilmektedir.³⁶ Daha önce geçtiği üzere, talebe hücreleri ve dershanenin yeri, 959/1552 tarihli bir hükümde belirlenmiştir.³⁷ Buna göre dershanenin bulunduğu yerde talebe odalarının olamayacağı anlaşılmış ve dershanenin karşı tarafına bugünkü talebe hücreleri binası yapılmıştır.

Dönemin en önemli kaynaklarından *Tabakâtü’l-memâlik* ve *Menâzirü’l-avâlim* adlı eserlerde de Dârülhadis talebe hücreleri binasından bahsedilmektedir. *Tabakatü’l-memâlik*’te derslane ile talebe hücreleri binalarının farklı yerlerde oldukları belirtilmektedir.³⁸ *Menâzirü’l-avâlim*’de ise Dârülhadis talebe hücreleri binasının yeri daha belirgin olarak geçmektedir.³⁹ *Nusretü’l-İslam ve’s-*

³³ Bkz. Ahunbay, a.g.m., 251; Tanman, “Dârülhadis [Mimari]”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 533.

³⁴ Köşkle ilgili ayrıntılı bilgi için “Talebe Hücreleri” bahsine bakınız.

³⁵ Yüksel, a.g.e., 626-634; Tanman, “Dârülkurrâ”, 547; Çelik, a.g.e., 40, 88.

³⁶ Kürçüoğlu, a.g.e., 32.

³⁷ Barkan, a.g.e., II, 201.

³⁸ Celalzâde, a.g.e., vr. 524b.

³⁹ Âşık Mehmed, a.g.e., III, 1089-1090. Ayrıca bkz. Baltacı, a.g.e., II, 889-890.

sürûr adlı eserde de Dârülhadis dershanesinin caminin kible tarafında, talebe hücrelerinin ise güney doğusunda bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁰

Tabakâtü'l-memâlik, *Menâzirü'l-avâlim* ve *Nusretü'l-İslam* adlı eserlerde geçtiği üzere, talebe hücrelerinin bulunduğu bina, kibleye dönüldüğünde caminin güneydoğusunda bulunan uzun yapıdır. Bazı kaynaklarda talebe hücreleri binasının eskiden tabhâne olduğu söylene de⁴¹ konuyla ilgili somut bir bilgi bulunmamaktadır. Tabhâne bahsinde verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu görüş de pek isabetli görünmemektedir.

Doğan Kuban, talebe hücreleri binasının vakfiyede tanımlanan yapı olmadığını, bu binanın kubbeli olması gerektiğini, mevcut yapının özgün mimarisini kaybedip 1950'li yıllardaki onarımlarda bugünkü durumunu aldığını belirtmekteyse de⁴² bu yöndeki yorumların, genellikle dershanenin bugünkü yapısını bilmeyen, Dârülhadis'i mevcut talebe hücreleri binasından ibaret zanneden veya dershaneyi Dârülkurrâ veya türbedar odası olarak görenler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴³

Talebe hücrelerinin bulunduğu bina, 45 derecelik bir açıyla arsanın biçim ve eğimine göre oturtulmuştur.⁴⁴ Buna göre talebe hücreleri (odaları) beşik tonozlu dükkânların üzerine inşa edilmiş, tek sıra halinde uzanan odaların önüne de geçit niteliğinde dar ve uzun bir avlu kondurulmuştur.⁴⁵ Bina, bir sıra üzerinde ortalama 3.45×4.10 m. ölçülerinde 22 ocaklı odadan meydana gelmektedir. Bina, külliye çatılı tek yapısıdır.⁴⁶ Odaların her birinde, 3 pencere (dışarıya 2, avluya 1)⁴⁷, bir kapı ve bir ocak yer almaktadır.⁴⁸ Ortada olan avlu cümle kapısı sade ve gösterişsizdir. Medresenin ayrı müstakil bir helâsı bulunmadığından restorasyonda pencereli olan avlu duvarlarının pencere aralarına birer helâ ilave edilmiştir.⁴⁹ 25 Ca. 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir nüfus defteri⁵⁰ ile "Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi" kadrosu içine alınacak medreselerin tespiti için 1330/1914 tarihinde hazırlanan raporda Dârülhadis'in talebelere mahsus 19 odası olduğu

⁴⁰ ed-Dımaşkî, *Nusretü'l-İslam ve's-sürûr fî tahrîri Atlas Mayor*, vr. 106-108'den naklen bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 34-35.

⁴¹ Koçu, *a.g.e.*, 4246; Ergin, *a.g.e.*, I, 141.

⁴² Kuban, *a.g.m.*, 101

⁴³ A.mlf., *a.g.m.*, 100, 103; a.mlf., *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 118, 122.

⁴⁴ Yüksel, *a.g.e.*, 626.

⁴⁵ Tanman, "Dârülhadis [Mimari]", 533.

⁴⁶ Yüksel, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁷ A.mlf., *a.g.e.*, a.y.

⁴⁸ Çelik, *a.g.e.*, 40.

⁴⁹ Yüksel, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁰ K.K.d., 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25.

belirtilmektedir.⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı da kendi döneminde Dârülhadis medresesinin talebelere ait 19 odasından bahsetmektedir.⁵² Ancak Dârülhadis talebe hücrelerinin günümüzdeki binasında köşk dışında 22 oda bulunmaktadır. Odaların 15'inde talebenin, 4'ünde de diğer dört hizmetlinin kaldığı, bekâr müderrisin de köşkte veya diğer odalardan birinde ikâmet ettiği düşünülse, yine 2 veya 3 oda fazla kalmaktadır. Mevcut fazla odalarla ilgili somut herhangi bir bilgiye rastlayamasak da binanın günümüzdeki yapısı bize bazı ipuçları vermektedir. Talebe hücreleri binasının planlarında da görüldüğü üzere⁵³, binanın köşk tarafındaki kıvrımlı yerinde 3 oda bulunmaktadır. Köşkün altına denk gelen (22.) oda diğer odalardan farklı olup buraya yanda yer alan (21.) odanın içerisindeki kapıdan girilmekte ve bu odanın avluya bakan penceresi de bulunmaktadır. Yani 21 ve 22. odalar bitişik vaziyettedir. Bu nedenle bu oda ve yandaki diğer 2 odanın diğer odalardan farklı olarak talebe iskânından ziyâde başka amaçlar için kullanıldığı akla gelmektedir.

Dârülhadis talebe hücreleri binasının cami tarafındaki köşesinde, hamam kapısının üstüne isabet eden odalar ve merdivenlerin üzerinde çatılı bir köşk bulunmaktadır. Bu köşkün niçin yapıldığı ve hangi amaçla kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmalarda buranın Dârülhadis dershanesi⁵⁴ veya dersiâm odası⁵⁵ olduğu belirtilmekteyse de kaynaklarda bu yapının hangi amaçla kullanıldığına dair somut herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Dârülhadis'in Osmanlı medreseleri arasındaki yeri ve müderrislerinin prestiji dikkate alınırca, buranın müderrisin kaldığı oda olduğu, belki de sonradan inşa edildiği söylenebilir.

II. GELİR VE GİDERLER

A. Gelirler

Gerek vakfiyede, gerekse Süleymaniye Vakfı'yla ilgili muhasebe bilançolarının gelirler kısmında, medreselerle ilgili ayrıntılar olmayıp sadece vakfa veya külliyyeye vakfedilen mülkler bulunmaktadır. Vakıf gelirleri, vakfiyedeki prensip-

⁵¹ Mübahat Kütükoğlu, "Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, İstanbul 1978, s. 62-63.

⁵² A.g.e., 33-34. Ayrıca bkz. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1978, s. 299.

⁵³ Yüksel, a.g.e., 630; K. Kutgün Eyüpgiller-Mine Özalın, "Restitüsyon ve Restorasyon", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayım), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 206.

⁵⁴ Ahunbay, a.g.m., 251; Mülayım, a.g.m., 118.

⁵⁵ Zekeriya Kurşun v.dğr., *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 259.

lere göre külliye birimlerine dağıtıldığından, özellikle Dârülhadis veya diğer medreselere vakfedilen mülklerden bahsedilemez.

Vakfiyedeki bilgileri de dikkate aldığımızda⁵⁶ Sultan Süleyman Vakfı'nın gelirlerinin vakıf adına inşa edilen han, hamam, dükkân ve oda gibi gayri menkul-ler ile bostanlardan sağlanan kira gelirleri; devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında süreli, yıldan yıla veya ömür boyu şartı ile kiralanması ile elde edilen mukâtaalar; bulûğ çağına ulaşmış, vücut ve akılca sağlam, ayrı iş gücü sahibi ve 300 akçelik menkûl mala sahip olan her gayri müslim erkekten alınan cizye gelirleri ile genellikle miktarları yıldan yıla büyük farklılıklar gösterebilen ârizî nitelikteki diğer gelirlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.⁵⁷

Vakfın ilk kuruluş yıllarındaki gelirleri 2,4 milyon akçe civarında idi. Elimizdeki 1585-86 yılına ait ilk muhasebe bilançosuna göre vakıf gelirleri 30 yıllık süre içinde ikiye katlanarak 5 milyon akçeye ulaşmıştır.⁵⁸ Daha sonra düzenli bir artış gösteren vakıf gelirleri 1605/6 malî yılında 9 milyon akçenin üzerine çıkmıştır. Ancak bu tarihten sonra düşüş sürecine giren vakıf gelirleri, on sekizinci asır ortalarına kadar 6-8 milyon akçe aralığında seyretmiştir. XVII. asrın başlarında ulaşılan 9 milyon akçe seviyesi ise ancak XVIII. asrın ikinci yarısının başlarında yakalanabilmiştir.⁵⁹

Aşağıdaki tabloda seçilmiş bazı yıllardaki rakamlardan, her bir gelir türünün yıllara göre nasıl bir seyir izlediği gösterilmiştir:

Gelirler	1557-1558		1585-1586		1695-1696	
	1000 akçe	%	1000 akçe	%	1000 akçe	%
Kira gelirleri	122	5,1	171	3,3	331	6,0
Mukâtaalar	1.938	80,9	4.286	81,6	5.133	93,3
Cizye	334	14,0	535	10,1	—	—
Diğer gelirler	—	—	257	5,0	35	0,7
Toplam	2.394	100,0	5.249	100,0	5.499	100,0

⁵⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 6-7. Ayrıca bkz. Yüksel, *a.g.e.*, 563-564.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tefik Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 14-34.

⁵⁸ Ömer L. Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), s. 113.

⁵⁹ Güran, *a.g.e.*, 14-15.

Tabloda da görüldüğü üzere, gelirlerin çok önemli bir bölümü hep vergi türü gelirlerden oluşmaktadır.⁶⁰

B. Giderler

Muhasebe defterlerine göre vakfın toplam harcama rakamları, genellikle gelirlere paralel bir seyir izlemiştir.⁶¹ Aşağıdaki tabloda vakfın üç ayrı dönemdeki giderleri verilmiştir⁶²:

Giderler	1557-8		1585-6		1695-6	
	1000 Akçe	%	1000 Akçe	%	1000 Akçe	%
Maaşlar	943	48,0	2.362	59,0	2.379	47,8
Erzak Alımları	857	43,7	887	22,2	2.179	43,8
Onarım	—	—	59	1,5	86	1,7
Diğer Giderler	163	8,3	584	17,3	333	6,7
Toplam	1.964	100,0	4.005	100,0	4.977	100,0

Süleymaniye Vakfı'nın ana harcama kalemlerini Süleymaniye Külliyesi birimlerinin inşaat, bakım-onarım, maaşlar ve beslenme giderleri oluşturmaktaydı.

1. İnşaat Giderleri

Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve imâreti inşaatıyla ilgili eserinde külliyeenin inşaatı için gerekli olan tuğla, kiremit ve kirecin imâli, satın alınması, sevki ve nakliyle ilgili bölümündeki bilgilerden, inşaatta kullanılacak bazı tuğlaların Hasköy (Bulgaristan'da) kiremitçilerinden satın alındığını anlıyoruz. Buna göre külliye birimlerinden Cami, Hamam, Dârülhadis ve Bîmarhâne (Dârüşşifâ) için gerekli olan çeşitli tuğlaları, adları verilen 13 kiremitçi pereme (bir çeşit kayak) ile getirmiş ve yapılan bütün işler için toplam 7.845 akçe harcanmıştır.⁶³ Adı geçen külliye birimlerinin her biri için harcanan miktar ise belirtilmemiş, rakamlar toplam olarak gösterilmiştir. Bu nedenle Dârülhadis için harcanan para da belli değildir.

⁶⁰ Güran, *a.g.e.*, 16. Vakıf gelirleri bileşiminin yıllara göre dağılımı için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 100-103.

⁶¹ A.mlf., *a.g.e.*, 35-36.

⁶² A.mlf., *a.g.e.*, 35. Yıllara göre giderlerle ilgili ayrıntılı tablolar için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 104-112

⁶³ 523 pereme, birim fiyat 15, genel toplam ise 7.845'tir. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı*, II, 163, no: 398.

Eserin aynı bölümünde özel şahıslardan alınan tuğlalar ve tuğla parçalarının cinsi ve rakamlar da verilmiştir. Buna göre 8.028 adet kubbe tuğlası, 197.640 adet çarşu tuğla⁶⁴ ve 106.170 adet de yarım tuğla (tuğla-i nîme) alınmış ve bunlar için toplam 106.313 akçe harcanmıştır.⁶⁵ Burada yine Dârülhadis için harcanan miktar belli değildir.

Muhasebe defterlerinde, Süleymaniye Dârülhadisi'nin inşası esnasında ders-hane pencereleri için kullanılan demir masrafları da bulunmaktadır. Buna göre Satılmış ustadan ('an yed-i Satılmış) Dârülhadis dershanesinin 8 penceresi için menteşe (reze) alınmış ve her bir pencere için 40 akçe birim fiyatından olmak üzere toplamda 320 akçe ödenmiştir.⁶⁶

Yine Barkan'ın adı geçen eserinde külliye'nin bazı birimlerinin camlarıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan Dârülhadis dershanesi ile ilgili kısımda 8 pencerenin her biri için 115'er akçeden olmak üzere toplam 8 parça cam için 920 akçe ödendiği görülmektedir.⁶⁷

Külliyeye inşaatıyla ilgili muhasebe kayıtlarının birinde de Dârülhadis binasının pencerelerini yapan marangozların adları ile onlara verilen ücretler bulunmaktadır. Buna göre, her biri 4'erden olmak üzere toplam 8 pencere yapan marangozlar Ali Yenibağçe ve Ferhad Yenibağçe'den her birine 240 akçe olmak üzere (4 pencere, her biri için 60 akçe [4×60]=240), toplam 480 akçe ödenmiştir. Bu bilgiler özet kısmında da tekrarlanmıştır.⁶⁸ Bu kayıta geçen pencerelerin Dârülhadis dershanesi için yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira bu gün Dârülkurrâ olarak bilinen Dârülhadis dershanesinde (renkli cam süslemeli olanlar dışında) 8 pencere bulunmaktadır.

Barkan'ın yayınladığı muhasebe defterlerinde, Dârülhadis de dâhil olmak üzere Süleymaniye Külliyesi'nin değişik birimleri için yapılan pencere ve kapıların sayıları ile bunlar için marangozlara ödenen ücretler de yer almaktadır. Buna göre külliyyede 44 kapı için 67.900 akçe, 163 pencere için de 158.410 akçe olmak üzere, toplamda 226.310 akçe harcanmıştır.⁶⁹ Bu defterlerde, Süleymaniye Dârülhadis binalarından birine ait kapının demir masrafları da bulunmaktadır.

⁶⁴ Çarşu Tuğla veya Tuğla-i Çarşu (çarşu tuğlası), özel harmanlarda üretilerek serbest piyasada satılan; duvar ve kemer örgüsünde kullanılan adı, yassı tuğla demektir. Bkz. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları), İstanbul, Ağustos 1997, s. 107.

⁶⁵ Barkan, *a.g.e.*, II, 167, no: 405.

⁶⁶ A.mlf., *a.g.e.*, II, 140, no: 304.

⁶⁷ A.mlf., *a.g.e.*, II, 176, no: 436.

⁶⁸ A.mlf., *a.g.e.*, II, 119-120, no: 261.

⁶⁹ A.mlf., *a.g.e.*, I, 26.

Buna göre Dârülhadis ve Tabhâne kapılarının her biri için 310 akçe harcanmıştır.⁷⁰ Burada bahsedilen kapı da derslane kapısı olmalıdır.

Dârülhadis kapısına ait masrafın aynı şekilde verildiği başka bir kayıta ise derslane pencerelerinin menteşeleri ile kapısının demir işlerinin aynı usta tarafından yapıldığı ('an yed-i Satılmış) görülmektedir.⁷¹

Külliyenin değişik birimleri için yapılan pencere ve kapılar için marangozlara ödenen ücretlerin verildiği başka bir kayda göre ise Dârülhadis'in kapısını yapan marangoz Cafer b. Ali Yeniçeri, Dârülhadis'e yaptığı 1 kapı karşılığında 2.300 (akçe) almıştır.⁷²

Muhasebe defterlerinde külliye'nin farklı birimlerinin süslemesiyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu defterlerdeki kayıtların birinde, külliye'nin değişik birimlerinin süslemesiyle ilgili bilgiler arasında Dârülhadis ve Tabhâne kapıları ile ilgili süsleme masrafı olarak toplam 208 sikke ücret ödendiği görülmektedir.⁷³

Muhasebe defterindeki başka bir kayıta ise ne olduğu belirtilmeyen, ancak süsleme masrafı olduğunu düşündüğümüz bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre Dârülhadis ve Tabhâne kapıları için 26 sikke ödenmiştir.⁷⁴

Başka bir kayıta ise külliye'nin farklı birimleri için yapılan masraflar arasında Dârülhadis kapısı için altın işlemecilerine yapılan harcamalar da verilmiş, ancak bu paranın ne kadarının Dârülhadis'e harcandığı belirtilmemiştir. Pencere ve kapı menteşeleriyle ilgili masrafların bulunduğu kısımda Dârülhadis de yer almalıdır. Burada adı geçen birimler için toplam 5720 akçe harcanmıştır.⁷⁵

B. Maaşlar

"Mevâcib", "vezâif" veya "cihet" adı verilen ve külliye toplam giderleri içerisinde önemli bir yekûna ulaşan maaşlar, Süleymaniye Vakfı giderlerinin en önemli kalemlerindedir. Külliye yönetim işlerini yürüten mütevellî, câbîler (vergi tahsildarları), mutemedler ve kâtipler ile külliye bünyesinde yer alan medreseler, dârüşşifâ, cami, türbeler ve imâret personelinin maaşları günlük (yevmî) olarak hesaplanır ve nakden ödenirdi.

Süleymaniye Külliyesi personeli maaş ödemeleri hem vakfiye hem de vakıf muhasebe defterlerinde geçmektedir. Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre külliye

⁷⁰ A.mlf., a.g.e., I, 19.

⁷¹ A.mlf., a.g.e., II, 141, no: 305.

⁷² A.mlf., a.g.e., II, 116-117, no: 261.

⁷³ A.mlf., a.g.e., II, 185-186, no: 471, 473.

⁷⁴ A.mlf., a.g.e., II, 18, 185-186.

⁷⁵ A.mlf., a.g.e., I, 27.

bünyesindeki dört medrese ve Dârülhadis'in personel kadroları ve yevmiyeleri aşağıdaki şekildedir⁷⁶:

	1 Müderris	1 Muîd	15 Talebe (her birine)	1 Bevvâb	1 Ferrâş	1 Kennâs-ı helâ	1 Sirâci
Dârülhadis	50	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Evvel	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Sâni	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Sâlis	60	5	2	2	2	2	2
Medrese-i Râbi'	60	5	2	2	2	2	2

Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı medrese personeli ve onlara verilen ilk maaşları, elimizdeki ilk faaliyet yılı muhasebe bilançolarından da tespit edebiliyoruz.⁷⁷ Muhasebe bilançolarında yer alan külliye personeli maaşları genellikle vakfiyeye aynı olmasına rağmen Dârülhadis ve Tıp medreselerinde bazı farklılıklar görülmektedir.⁷⁸ Dârülhadis'teki bu farklılıklar da müderris maaşlarından kaynaklandığından aşağıda sadece müderris maaşları üzerinde durulacaktır.

Atâî, Dârülhadis'in ilk müderrisi Emin Kösesi Yahya b. Nureddin'in yevmiyesiyle ilgili olarak "964 tarihinde Dârülhadis-i Süleymaniye tamâm oldukta, evvelâ yüz akçe ile bunlara (Emin Kösesi'ne) in'âm olundu" demektedir⁷⁹, Gelibolulu Mustafa Âlî ise bu ilk tayine dayanarak şart-ı vâkıfta yevmî yüz akçe şart kıldığını belirtmektedir.⁸⁰ Özellikle bu iki kayıt, araştırmacıların birçoğunu genelleme yapmaya ve birtakım hatalı değerlendirmelere sevketmiştir. Bu nedenle birçok araştırmacı, vakfiyede belirlenen 50 akçelik yevmiyeye daha sonra

⁷⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 8.

⁷⁷ Bkz. *T SMA.d.*, 1116/1.

⁷⁸ İlgili muhasebe defterleri için bkz. Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi [XVI-XVII. Asırlar]*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 394 vd.

⁷⁹ Atâî, *a.g.e.*, 18-19.

⁸⁰ Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi (ö. 1008/1600), *Kühü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959, vr. 336a. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 890. Âlî'nin bu değerlendirmesi hatalıdır. Zira mevcut Süleymaniye Vakfiyesi'nde böyle bir şart bulunmamaktadır.

ilaveler yapıldığını ve müderrislerin genellikle veya en az 100'er akçe yevmiye aldıklarını belirtmişlerdir.⁸¹

Yevmiyelerle ilgili sağlıklı bir değerlendirme için sadece biyografik veya tarihle ilgili kaynaklar yeterli olmayıp arşiv kaynaklarının da incelenmesi gerekmektedir. Diğer sultan vakıfları gibi Süleymaniye Vakfı'nın da gelir ve giderlerinin kaydedildiği muhasebe defterleri, bu alandaki en önemli arşiv kaynaklarımızdandır. Müderris isimlerinin pek yer almadığı bu defterlerde, diğer personelle birlikte müderris yevmiyeleri de düzenli olarak kaydedilmiştir. Biyografi ve tarih kaynaklarındaki bilgileri muhasebe defterlerinde yer alan bu bilgilerle birlikte değerlendirdiğimizde, hangi müderrisin ne kadar yevmiye aldığı ortaya çıkmaktadır. Araştırdığımız dönem içerisindeki bütün defterlerin elimizde olmaması veya mevcut bazı defterlerin tamire muhtaç olması sebebiyle yevmiyeleri tespit edemediğimiz yıllar da bulunmaktadır. Ancak mevcut yıllarla ilgili bilgilerin bile yevmiyelerin genel gelişme tablosunun tespitinde yeterli olduğunu düşünüyoruz. Konuyla ilgili yaptığımız araştırma neticesinde oluşturduğumuz tabloda da görüldüğü üzere⁸², kuruluşundan Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne atanan 8 müderris, ya ma'zûl mevleviyet kadısı ya da kadıasker olduğundan bunların yevmiyeleri hep yüksektir. Örneğin Bağdat kadılığından 80 akçe yevmiye ile tekâüde ayrılan ilk müderris Emin Kösesi Dârülhadis'e 100 akçe ile⁸³, İstanbul kadılığından 100 akçe yevmiye ile tekâüde ayrılan ikinci müderris Muslihiddin Mustafa ise Dârülhadis'e 130 akçe yevmiye ile atanmıştır.⁸⁴

İlk iki müderristen sonra 969-997/1561-1589 tarihleri arasında görev yapan 6 müderris (Muhaşşî Sinan, Kadızâde Ahmed, Ahîzâde Mehmed, Salih Molla, Abdülkadir Şeyhî ve Zekeriya Efendi) ise Anadolu veya Rumeli kadıaskerliği müttekâidlerinden olduğundan, bunların yevmiyeleri de yüksek tutulmuş ve kendilerine 210'ar akçe verilmiştir. Bu dönemle ilgili olarak Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Külliyesi'ne ait 993-994/1585-1587 tarihli yıllık bir muhasebe bilançosu hakkında yaptığı değerlendirmesinde, Dârülhadis müderris yevmiyelerindeki bu fazlalığın, daha ziyâde meşhur bir müderrisin medreseye kazanılması için tercih edildiğini, Dârülhadis müderrisinin vakfiyede belirlenen 50

⁸¹ Mesela bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 34; Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu", 117-118; Baltacı, *a.g.e.*, a.y; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 168.

⁸² Akademik Personel kısmındaki müderrislerle ilgili tabloya bakınız.

⁸³ Atâî, *a.g.e.*, 18-19.

⁸⁴ A.mlf., *a.g.e.*, 22-23.

akçelik yevmiyesine, belki de yeni para râyicine uydurmak için, 160 akçe daha zam yapılarak 210 akçeye çıkarılmış olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, 997-1071/1589-1661 tarihleri arasında Dârülhadis'te görev yapan müderrisler ise, birkaç istisna dışında (ki bunlar da çoğunlukla 60'ar akçe almışlardır) genellikle 70 veya 100'er akçe yevmiye almışlardır. Elimizdeki verilere göre vakfiyedeki yevmiye miktarının üzerinde yer alan bu oranların sebebiyle ilgili kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak bu dönemde Dârülhadis'te görev yapan 47 müderristen 31'inin Süleymaniye Medreseleri, ikisinin Rumeli kadıaskerliği, diğerlerinin ise yüksek kadılık veya dönemin yüksek pâveli medreselerinden geldiği dikkate alındığında⁸⁶, bu dönem için özel bir sebep olmadığı söylenebilir. Zira müderrislerin büyük çoğunluğu Süleymaniye Medreseleri'nden gelmektedir. Kaldı ki bu dönemden sonra da (1072-1111/1661-1700) ağırlık Süleymaniye Medreseleri'nden olmasına rağmen yevmiyeler genellikle 50 akçe civarında olmuştur. Belki de vakfın bu dönemdeki (h. 997-1071 arası) iktisâdî durumuyla birlikte Dârülhadis'in hem bânîsinin Kanûnî gibi önemli bir padişah olması, hem de orada görev yapan ilk müderrislerin yüksek kadılık veya kadıasker ma'zûllerinden olmaları sebebiyle mevcut yevmiyeye bir süre daha devam edildiği, daha sonra ise sadece müderrislerin buraya atanması sebebiyle vakfiyedeki seviyeye tekrar dönüldüğü söylenebilir.

1072-1111/1661-1700 tarihleri arasında görev yapan müderrislerin yevmiyeleri ise tekrar vakfiyedeki oran olan 50 akçeye inmiştir. Bu dönemdeki müderrislerin tamamı zamanın yüksek pâveli medreselerinden (büyük bir çoğunluğu ise Süleymaniye Medreseleri'nden) gelmekte olup yüksek kadılık veya kadıaskerliklerden tek bir kişi bile bulunmamaktadır. Özellikle Zekeriya Efendi'den sonra bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis'e sadece müderrisler atanmıştır.⁸⁷ Gerçekten de Zekeriya Efendi'den sonra Dârülhadis'e atanan müderrislerden sadece ikisi Rumeli kadıaskerlik mütekâidlerinden, 4'ü ise yüksek kadılıklardan olup diğer müderrislerin tamamı dönemin yüksek pâveli medreselerinden (özellikle Süleymaniye Medreseleri'nden) gelmektedir. 1072-1111/1661-1700 dönemindeki yevmiyelerin vakfiyedeki orana inme sebebiyle ilgili olarak herhangi bir kayda rastlayamasak da bu dönemde sadece müderrislerin Dârülhadis'e atanması sebebiyle artık ilave ücrete gerek duyulmadığı söylenebilir.

⁸⁵ A.g.m., a.y.

⁸⁶ Akademik Personel bahsindeki müderrislerle ilgili tabloya bakınız.

⁸⁷ Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (ö. 1046/1636-37), *Hasan Beyzâde Tarihi* (haz. Şevki Nezihî Aykut), II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 159.

Sonuç olarak Dârülhadis müderris yevmiyelerinin sabit olmadığı, ilk dönemlerde görev yapan yüksek kadılık veya kadıaskerlik ma'zûllerinden dolayı yevmiyelerin yüksek tutulduğu, 997-1071/1588-1661 arasındaki dönemde yine vakfiyedeki orandan yüksek olduğu, 1071/1661 tarihinden itibaren ise vakfiyedeki orana indiği görülmektedir. Bu nedenle yevmiyelerin sürekli olarak 100 akçe olmadığını, yüksek kadılık veya kadıaskerlik ma'zûllerinin hiç görev yapmadığı dönemlerde ise vakfiyedeki orana indiğini söyleyebiliriz.

C. Bakım ve Onarım Giderleri (Tamirler)

Süleymaniye Külliyesi'nin diğer bir önemli harcama kalemi, külliye binalarının bakım ve onarımı için yapılan masraflardır. Bunlar arasında genellikle binaların kapı, pencere ve duvarları ile bahçe duvarları, kubbe kurşunları ve suyollarının bakımı için yapılan masraflar gelmekteydi. Külliye birimlerinin ihtiyaç duyacakları bakım ve onarım miktarı ve zamanı ile bunlar için kullanılacak malzemenin türü ve yapılacak masrafların ne olacağı önceden bilinmemesi veya yıllara göre önemli farklılıklar göstermesi sebebiyle Süleymaniye Vakfiyesi'nde bunlar için herhangi bir miktar tahsis edilmemişti.

Bakım ve onarımla ilgili bu bölümde verilecek bilgiler de Süleymaniye Vakfi'nin bütün birimleriyle ilgili olmayıp, genellikle Dârülhadis adının geçtiği giderlerdir. Muhasebe defterlerindeki kayıtlarda da genellikle Dârülhadis veya diğer külliye birimlerinin her biri için yapılan masraflar müstakil olarak zikredilmemiş, sadece toplam rakamlar verilmiştir. Dârülhadis'in farklı tarihlerde geçirdiği onarımları kronolojik olarak şöyle verebiliriz:

Ömer L. Barkan'ın yayınladığı bir muhasebe bilançosuna göre vakfın çeşitli birimlerinin geçirdiği onarımlar arasında Dârülhadis kapısının tamiri de bulunmaktadır. Buna göre tüm onarımlar için 1116 akçe satın alım (el-Mübâyaât) ve 3949 akçe de kiralama (el-Îcârât) yoluyla olmak üzere toplam 5065 akçelik masraf yapılmıştır.⁸⁸ Ancak her bir iş için ne kadar harcandığı belirtilmemiştir.

1 R. 995/11 Mart 1587 tarihinde "*Meremmât-ı Camii Şerîf*" başlığı altında Caminin geçirdiği tamirler içerisinde, Dârülhadis'in önündeki kaldırımlar için de 204 akçe harcanmıştır.⁸⁹ 29 Z. 1049/21 Nisan 1640 tarihinde Dârülhadis'in tamiri için 6221 akçe⁹⁰, 1052-1053/1642-1644 tarihinde ise 1297 akçe harcanmıştır.⁹¹ Ancak her iki tarihte de yapılan tamirin mahiyetiyle ilgili bilgi verilmemiştir.

⁸⁸ Barkan, a.g.m., 146.

⁸⁹ MAD.d., 7218, s. 9.

⁹⁰ MAD.d., 5916 (29 Z. 1049/21 Nisan 1640), s. 12.

⁹¹ MAD.d., 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645), vr. 10a.

tir. 1073/1662-1663 tarihinde ise Dârülhadis'in altındaki dükkânlar için 4779 akçe harcanmıştır.⁹²

1 Ş. 1075-30 Ca. 1076/17 Şubat 1665-8 Aralık 1665 tarihinde Dârülhadis duvarının onarımı için (hangi bina olduğu belirtilmemiş) 182⁹³; 6 Za. 1093/6 Kasım 1682 tarihinde Dârülhadis ve Dârüşşifâ duvarlarının da içinde olduğu onarımlar için 35.029, Cami ve Dârülhadis suyollarının tamiri için 6855⁹⁴; 16 R. 1097- 25 R. 1098/12 Mart 1686-10 Mart 1687 tarihinde Dârülhadis, Dârüşşifâ ve sair onarımlar için 9285⁹⁵; 1 Ca. 1098-30 Za. 1098/15 Mart 1687-7 Ekim 1687 tarihinde Süleymaniye Dördüncü Medrese (Medrese-i Râbi') ve Dârülhadis için ise toplam 4321 akçe harcanmıştır Burada da her bir medrese için harcanan miktar belli değildir.⁹⁶

1 S. 1110-30 Ra. 1112/9 Ağustos 1698-14 Eylül 1700 tarihinde Dârülhadis'te Molla İbrahim'in kaldığı odanın tamiri için ise 1171 akçe harcanmıştır.⁹⁷ Bu dönemde Dârülhadis'te İbrahim adında bir müderris bulunmadığından, bu şahsın muîd veya talebe; tamir edilen yerin de talebe hücrelerinden biri olması gerekir.

Görüldüğü üzere, tespit ettiğimiz onarımların çoğu külliye'nin diğer birimleriyle birlikte bulunduğundan, her bir birim için yapılan masraflar net değildir. Ayrıca mevcut rakamlar da hep farklı olduğundan sadece mevcut bilgiler ışığında bir genelleme yapmak da mümkün görünmemektedir.

D. Beslenme (İâşe) Giderleri

Gerek vakfiye, gerekse muhasebe defterlerinde Süleymaniye Külliyesi'nin beslenme giderleri de yer almaktadır. Muhasebe defterlerinde beslenme masrafları bazen maaşlarla birlikte, bazen de müstakil olarak ele alınmıştır. Beslenme giderleri de külliye'nin bütün personelini kapsadığından, genellikle her bir birim için yapılan masraflar belli değildir.

Bütün büyük vakıflar gibi Süleymaniye Vakfı'nın da hem personel hem de ihtiyaç sahibi insanların yemek ihtiyacının karşılandığı geniş bir imâreti bulunmaktaydı. İmâret mutfağı için satın alınan ve büyük miktarlara ulaşan ürünlerin bedeli ile bu ürünlerin imâret mutfağına taşınması için yapılan harcamalar, vakfın maaş ödemeleri yanında ikinci önemli gider alanını oluşturuyordu. Vakıf

⁹² MAD.d., 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662), s. 19.

⁹³ MAD.d., 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 14.

⁹⁴ Ev.Hmh.d., 383 (6 Za. 1093/6 Kasım 1682), vr. 2b-3a.

⁹⁵ Ev.Hmh.d., 443 (16 R. 1097/12 Mart 1686), vr. 2b.

⁹⁶ Ev.Hmh.d., 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687), vr. 4a.

⁹⁷ Ev.Hmh.d., 1046 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 3b. Bu bilgiler, başka bir evkaf defterinde de tekrarlanmaktadır. Bkz. Ev.Hmh.d., 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699), vr. 4a.

yönetimi tarafından her yıl İstanbul'un ilgili kapanlarından⁹⁸ yüklü miktarlarda buğday, un, et, pirinç, bal ve sadeyağ alımı yapılırdı. Yine imâret mutfağı için düzenli olarak nişasta, üzüm, incir, nohut, safran, karabiber ve tuz satın alınırdu. Mutfakta pişen yemekler için alınan odun da mutfak giderlerinin diğer bir önemli kalemini oluştuyordu.⁹⁹

Süleymaniye Külliyesi personelinin beslenme giderleri sadece imâret yoluyla yapılan harcamalar olmayıp onlara, mûtad maaşları dışında vakfın maddî kapasitesine göre zaman zaman aynî ve nakdî yardımlar da yapılmıştır. Bu yan ödenekler (ek gelir), genellikle *lahm bahâ* (et parası), *taâm bahâ* (yemek parası), *şair bahâ* (arpa parası) ve *edviye bahâ* (ilaç parası) adlarıyla anılıyordu. Muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz bilgilere göre Süleymaniye Külliyesi personeline yapılan bu beslenme yardımlarını aşağıdaki şekilde gösterebiliriz¹⁰⁰:

Günlük Olarak Yapılan Yardımlar (Akçe)	Dârülhadis	M. Evvel	M.Sâni	M. Sâlis	M. Râbi'	Tıp	Suhteğân	Cami Hizmetlileri	Dârüşşifâ	Zâviye-i Hekim Çelebi	Kayımân ve Sirâcyân	Hizmetliler
Taâmiye	117	117	117	117	117	58	-	-	-	66	-	-
Lahmiye	-	-	-	-	-	-	120	192	-	-	-	-
Edviye Bahâ	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-
Şair Bahâ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Harc	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-
Günlük Toplam (Akçe)	1391											
1 Yıllık Toplam	500.760											

⁹⁸ Kapan, yiyecek ve giyecek maddelerinin toptan satıldığı yerler için kullanılırdı. "Unkapanı", "Balkapanı", "Yağkapanı" gibi satılan şeylerin isimleriyle de anılırdı. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 164.

⁹⁹ Gûran, a.g.e., 44.

¹⁰⁰ Örnek bazı muhasebe defterleri için bkz. *MAD.d.*, nr. 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665), s. 12; 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653), s. 29-30 (Medreselerin yemek giderleri [taâmiye] için ayrıca bkz. *MAD.d.*, 2255 [1 Ra. 1075], s. 7); *Ev.Hmh.d.*, nr. 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674), vr. 2b; 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674), vr. 3b.

EĞİTİM-ÖĞRETİM, PERSONEL VE SOSYAL HAYAT

I. Eğitim-Öğretim

Süleymaniye Vakfıyesi'nde Dârülhadis'teki eğitim-öğretimin niteliği, zamanı, okutulan bazı temel eserlerin adları, akademik kadrolar, bunlarda bulunması gereken vasıflar ve aldıkları yevmiyelerle ilgili bilgiler anahatlarıyla verilmesine rağmen¹⁰¹, eğitim-öğretim plan ve programının nasıl yürütüldüğüyle ilgili bilgiler yer almamaktadır. Ancak bunun da diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığını tahmin ediyoruz. Osmanlı medreselerinde, bilgi ve kabiliyet bakımından iyi olan talebeler önde bulunmak üzere müderris huzurunda halka şeklinde otururlardı. Talebeler, ders kitaplarından başka ayrıca not alabilecekleri bir defter de bulundurulardı. Daha önceki İslam devletlerinde bir sınıfta veya hocanın önünde bulunan öğrenci sayısı, örneğin Abbasilerde genellikle 75, Selçuklularda ise 38 civarında olmasına karşılık Osmanlı medreselerinin büyüklerinde bile bu sayının 20'yi geçmediği görülmektedir.¹⁰² Süleymaniye Medreseleri (Evvel, Sâni, Sâlis, Râbi') ve Dârülhadis'te ise bu sayı 15 idi.

Osmanlı medreselerinde eğitim ve öğretim öğrencinin seviyesine göre verildi. Medreselerde sınıf geçme yerine ders/kitap geçme yöntemi uygulanmaktaydı. Ders geçme sisteminin geçerli olması ve her talebenin kabiliyetinin farklılığı sebebiyle, dönemlik toplu mezuniyetler pek olmazdı. Dersini daha önce tamamlayan talebe, duruma göre ya bir üst dereceye (medreseye) geçer veya mezun olurdu. Bu ise farklı eğitim sürelerinin görülebilmesine yol açıyordu.¹⁰³

Osmanlı öncesi klasik İslam medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitim-öğretim faaliyetlerinde müderrisin merkezde olduğu bir sistem hâkim idi. Medrese aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımaz, buradaki müderrisin bizzat kendisi ön planda olurdu. Bu nedenle icâzetnâmelerde medrese adı geçmezdi. Onun yerine müderrislerin ve onlardan okunan dersler ve kitapların isimleri zikredilirdi.¹⁰⁴ Bizzat müderris nezaretinde yürütülen dersler, bir veya birkaç ana kitap üzerinde tahrîr yoluyla yapılır ve dersler bu kitapların adları ile anılırdı. Takip edilen bu kitapların hemen tamamı Arapça idi. Zaman zaman bunların şerh ve hâşiyeleri de okutulurdu. Alt dereceli med-

¹⁰¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

¹⁰² Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

¹⁰³ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 320.

¹⁰⁴ Mehmet İpşirli, "Müderris [Osmanlılar'da]", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 468.

reselerde muhtasar (özet) olarak okutulan dersler, Dârülhadis gibi yüksek dereceli medreselerde ise mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi.¹⁰⁵

Osmanlılar'dan önceki medreselerde uygulanan tadrîs ve tatil günleri, Osmanlı devrinde de itibar görmüş, genellikle haftanın üç günü Salı, Perşembe¹⁰⁶ ve Cuma ile bayram günleri tatil yapılmış; Pazartesi, Çarşamba, Cumartesi ve Pazar günleri ise eğitim-öğretime devam edilmiştir. Bazı müderrislerin otobiyografilerinden bu usûlün Fatih devrinden itibaren kabul edildiği, haftadaki üç günlük tatilin azamî tatil günleri olduğu ve bundan az da tatil yapılmış olabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷ Vakfiyede Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'teki tatil günleri ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece müderrislerin taşımaları gereken vasıflar ve uymaları gereken kurallar sıralanırken “yaygın tatil günleri” anlamındaki ‘*utle-i şâyi'a*’ ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁸ Celalzâde Mustafa¹⁰⁹ ile Hasan Beyzâde¹¹⁰ ise Süleymaniye Medreseleri'nde müderrislerin haftada dört gün ders verdiklerini belirtmektedirler. Hem vakfiyedeki ‘*utle-i şâyi'a*’ ifadesi, hem de Celalzâde ve Hasan Beyzâde'nin verdiği bilgilerden, Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te de Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin tatil olduğu, diğer günlerde ise eğitim-öğretime devam edildiği anlaşılmaktadır.

Haftada en az dört gün eğitim-öğretimin yapıldığı Osmanlı medreselerinde, XV. asırda günde dört, XVI. asırda beş ders okutulmuştur. Fatih Sultan Mehmed, Sahn Medreseleri'nde “*Âdet-i kadîme üzre*” günde dört ders¹¹¹; Kanûnî Sultan Süleyman, Süleymaniye Medreseleri'nde ve II. Selim Edirne'deki Selimiye'de günde beş ders okutulmasını şart koşmuştur.¹¹² *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde de Süleymaniye Medreseleri'nde günde beş ders okutulduğu belirtilmektedir.¹¹³ Birçok yönüyle Süleymaniye Medreseleri'ne benzeyen Dârülhadis'te de günde beş ders verildiği, ancak farklı eserlerin de okutulduğunu söyleyebiliriz. Gün içerisinde verilen bu beş dersin zamanı ile ilgili olarak Sahn medreselerindeki uygulamanın burada da geçerli olduğunu tahmin ediyoruz. Sahn Medresele-

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 39; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 28-29.

¹⁰⁶ M. Şehabettin Tekindağ, İslam âleminde adalet günleri kabul edildiği için Salı ve Perşembe günlerinin tatil yapıldığını belirtmektedir. Bkz. “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 24. Ayrıca bkz. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1997, s. 158-159.

¹⁰⁷ Baltacı, *a.g.e.*, I, 128. Ayrıca bkz. Hızlı, *a.g.e.*, a.y.

¹⁰⁸ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

¹⁰⁹ Celalzâde, *a.g.e.*, vr. 524a. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 36.

¹¹⁰ Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, II, 158.

¹¹¹ *Kanûn-ı Örfiyye-i Osmanî*, vr. 49b'den naklen bkz. Unan, *a.g.e.*, 318.

¹¹² Baltacı, *a.g.e.*, I, 128.

¹¹³ Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, II, 158.

ri'nde dersler sabah ve ikindi olmak üzere günde iki defa yapılmaktaydı. Ancak icâzetler genellikle sabah derslerinden verilmekteydi. Öğleden sonra okunan dersler, sabah derslerinin tekrarından veya bu derslerin ileri seviyedeki muâdillerinden oluşmaktaydı. Okutulan dersler talebe ile mübâhase şeklinde geçtiğinden talebenin derslere uzun süre hazırlanmasını gerektirmekteydi.¹¹⁴

A. Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yeri ve Önemi

Süleymaniye Dârülhadisi'ndeki eğitim-öğretim zamanı, akademik kadro, akademik kadroda bulunması gereken vasıflar ve yevmiyelerle ilgili bilgiler Süleymaniye Vakfiyesi'nde yer almaktadır. Vakfiyede Dârülhadis'teki eğitim-öğretim ve akademik personelle ilgili ifadeler şöyledir:

“Ehâdis-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye nakl olunmak için bina olunan Dârülhadis'de bir âlim ü âmil ve fâzıl ü kâmil, tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir ve nakl-i ahâdis-i sahîhada mâhir, mesâbih-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, muzhir-i kelime-i 'ulyâ, ekmel-i dîn-i Rasûl-i Melik-i A'lâ, Hazreti Müslim rivâyetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup 'utle-i şâyî'adan gayri eyyâmında dershâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iyyin terkten hâzır olup levâzım-ı tedrisi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek vazife-i yevmiyyesi elli akçe-i Sultan Süleyman Hânî ola. Ve talebesinün cümlesinden fâyık ve îade hizmetine lââyık, akrânından her vech ile mütemeyyiz, hevâ-yı nefisden muhteriz olanı muîd olup merâsim-i ifade ve istifâdede mücidd ü sâî ve levâzım-ı îadeyi temâma râî olcık vazife-i yevmiyyesi beş akçe ola. Ve talebe-i ilimden on beş kimesne hüçürâtda sâkin olup âdet-i me'lûfe üzere derslerine müdâvim ve tahsil-i ulûm ü maârifeye mülâzım olup, şuğl iderlerse vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola...”¹¹⁵

Süleymaniye Dârülhadisi, pâye bakımından devrinin en yüksek seviyedeki dârülhadisi olduğu halde vakfiyede müderrisine 50 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Ancak Dârülhadis'in ilk müderrisi, yevmî yüz akçe ile tayin edilmiştir. Âlî, bu ilk tayine dayanarak şart-ı vâkıfta yevmî 100 akçe şart kılındığını belirtse de¹¹⁶ bugün bilinen vakfiyede böyle bir şart bulunmamaktadır.

Vakfiyede Dârülhadis müderrisi için tayin edilen yevmiye miktarına rağmen Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, buraların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reîsü'l-müderrisin) sayılmış ve devlet teşrifâtında üst sıralarda yer almışlardır.¹¹⁷ Hatta bugünkü

¹¹⁴ Unan, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

¹¹⁶ Âlî, *a.g.e.*, vr. 336a. Ayrıca bkz. Baltacı, *a.g.e.*, II, 890.

¹¹⁷ Yardım, “Dârülhadis”, 532. Biyografik kaynaklarda bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Bazı örnekler için bkz. Atâî, *a.g.e.*, 325, 712; Şeyhî Mehmed Efendi (ö.

tabirle, bunların Süleymaniye Üniversitesi Rektörü durumunda oldukları belirtilmiştir.¹¹⁸ Örneğin mülâzemet günlerinde (her hafta perşembe günü), müderrisler şeyhülislam ile görüşmeye gittiklerinde Sahn-ı Semân ile ondan yukarı derecede bulunanlar bir odada oturur, Mûsıla-i Sahn ile daha aşağı derecelerde bulunanlar sofada beklerlerdi. Daha sonra heyetçe tertip üzere şeyhülislamın huzuruna girdiklerinde Süleymaniye Dârülhadis müderrisi hepsine başkanlık ederdi (reisleri olurdu).¹¹⁹ Müderrislerin bazı toplantılardaki oturma düzenleri de onların seviyelerini göstermektedir. Nitekim *Tarih-i Silsile-i Ulemâ*'da, bir ziyafete katılan müderrisler arasında Dârülhadis müderrisinin en üst köşede yer aldığı belirtilmektedir.¹²⁰

Bazı dârülhadislerde medrese tahsili verildikten sonra hadis okutulmasına rağmen Süleymaniye Dârülhadisi'nde ancak alt derecedeki medreselerde tahsillerini bitirmiş olanlar okuyabilmekteydi.¹²¹ Bu nedenle bazı araştırmacılar, Dârülhadis'teki eğitimin, bugünkü lisansüstü eğitime denk geldiğini belirtmişlerdir.¹²²

Süleymaniye Dârülhadisi'nin Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer almasının, eğitiminin farklılığından değil de Hz. Peygamber'e saygıdan kaynaklandığı belirtilmiştir.¹²³ Ancak Nüreddin Zengî tarafından inşâ edilen ilk dârülhadisten itibaren Osmanlı'nın son dönemlerine kadar farklı seviyelerde dârülhadislerin olması, Hz. Peygamber'e saygının tek başına yeterli olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla başka sebep veya sebepler de olmalıdır. Örneğin Süleymaniye Dârülhadisi'nin Kanûnî gibi Osmanlı Devleti'ne en parlak dönemlerini yaşatan bir padişah tarafından inşâ edilmiş olması, Osmanlı medrese sisteminde bir dönüm noktası sayılan ve yine Kanûnî tarafından inşa edilen Süleymaniye Medreseleri'nin bünyesinde yer alması belki de daha öncelikli sebeplerdir. Zira Osmanlı'da medreselerin eğitim-öğretim hayatındaki yeri ve önemi; yaptırın şahsın statüsüne, tadrîs kadrosunun niteliğine, faaliyet gösteri-

1145/1732), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiül-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 484; A.mlf., a.g.e., IV, 27, 149, 590.

¹¹⁸ Yardım, "Dârülhadis", 532; a.mlf., *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1992, s. 174.

¹¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Târih-i Cevdet*, I (iki cilt bir arada), İkinci Baskı, Matbaai Osmaniye, İstanbul 1309, s. 111.

¹²⁰ TSU, vr. 110a-110b.

¹²¹ Bkz. Ergin, a.g.e., I, 140-141.

¹²² Örneğin Yılmaz Öztuna Dârülhadis'te doktora seviyesinde eğitim verildiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., X, 295.

¹²³ Yasin Yılmaz, a.g.e., 283.

len yerleşim biriminin ülke genelindeki siyasî ve stratejik önemine göre değişmekteydi.¹²⁴

B. Okutulan Dersler ve Eserler

Osmanlı dârülhadislerinde okutulan dersler ve eserler de şu ana kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Konuyla ilgili kesin bilgilere sahip olmasak da dârülhadislerde okutulacak kitapların, genellikle vâkıflar tarafından tayin edilmediği ve kitap seçiminin müderrislere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde de genellikle herhangi bir kitaptan ziyâde hadis okutulması şart koşulmuştur.¹²⁵ Diğer yüksek dereceli dârülhadislerde olduğu gibi Süleymaniye Dârülhadisi'nde de özellikle hadis ve usûl-i hadisle ilgili eserlerin okutulduğu belirtilse de¹²⁶ burada okutulan dersler ve eserlerle ilgili birkaç kitap dışında en azından şimdilik yeterince bilgi ve belge ortaya konulamamıştır.

Osmanlı dârülhadislerinde okutulacak kitaplar, genellikle müderrislere bırakılsa da Süleymaniye Vakfiyesi'nde o dönemde Osmanlı medreseleri veya dârülhadislerinde en çok okunan hadisle ilgili eserlerden *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mesâbihu's-sünne*'nin okutulması istenmektedir.¹²⁷

Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda, hangi maksatla eklendiği belirtilmeyen bazı kitap isimleri de yer almaktadır.¹²⁸ Bunlar başta tefsir, fıkıh ve hadis olmak üzere, farklı alanlardaki eserlerden oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 1 Şaban 1247/5 Ocak 1832 tarihli bir yazma eserde (defter) ise Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye, Kanûnî dâhil olmak üzere farklı hayır sahiplerinin bağışladıkları kitapların isimleri yer almaktadır.¹²⁹ Süleymaniye Vakfiyesi'nin sonunda adları bulunan eserler ile Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan bu eserlerin birçoğu aynı olup sadece Kanûnî tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır.

Yazma eserlerde de medreselerde okutulan eserlerle ilgili çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Özellikle eserlerin istinsah ve ferağ kayıtları ile zahriyelerindeki notlar bu konuda önemli bilgiler içerir. Yazma eser kütüphanelerinde bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Yaptığımız araştırma

¹²⁴ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s. 253-254.

¹²⁵ Konuyla ilgili bkz. Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", 171-172; a.mlf., "Dârülhadis", 532.

¹²⁶ Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 38.

¹²⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

¹²⁸ A.mlf., *a.g.e.*, 210-218.

¹²⁹ 9 varaktan oluşan defter, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075'te "Sultan Süleyman'ın Vakfemiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter" adıyla kayıtlıdır.

sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı eserler üzerinde de önemli kayıtlar tespit ettik.¹³⁰

Bu bölümde Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan, vakfiye sonunda adları yer alan ve vakfiyede adlarına işaret edilen eserler ile Dârülhadis müderris notlarının yer aldığı yazma eserlerden yola çıkılarak Dârülhadis'te okutulan dersler veya eserlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Hadisle İlgili Eserler

a. *Sahîh-i Buhârî/el-Câmiu's-Sahîh (Buhârî)*: Bu eserin bir yazma nüshasında birden çok Dârülhadis müderrisinin (Şeyhzâde Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszâde Abdurrahman ve Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah) notları yer almaktadır.¹³¹ Bu notlarda eserin burada okutulduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca bu eser, hem Süleymaniye Vakfiyesi'nde geçmekte¹³² hem de vakfiye sonundaki liste¹³³ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.¹³⁴ Sonuç olarak bu eserin Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz.

***el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Kirmânî)*:** Bu eserin de Dârülhadis'te kesin olarak okutulduğunu söyleyebiliriz. Zira hem bir yazma nüshası üzerinde Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Hüseyin'in bu eseri Dârülhadis'te okuttuğuna dair notu bulunmakta¹³⁵, hem de eser vakfiye sonundaki liste¹³⁶ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.¹³⁷ Ayrıca hem Dârülhadis müderrislerinden Yusuf (İmam-ı Sultânî Yusuf?)'un Dârülhadis'te tadrîs hizmetinde iken bu eserin kaybolan bir nüshası yerine yeni bir nüshayı bağışlaması¹³⁸, hem de yine Dârülhadis müderrislerinden Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın bu eserin başka bir nüshasını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması¹³⁹, bu eserin okutulma

¹³⁰ Bu notların tespitinde Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye Bölümü'ndeki bütün eserler (yaklaşık 1905 eser) ile aynı kütüphanenin diğer bölümlerindeki hadisle ilgili eserlerin dijital görüntüleri incelenmiştir.

¹³¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 36b, 212b, 221a, 233a, 419b ve eserin son sayfasındaki notlar.

¹³² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

¹³³ A.mlf., *a.g.e.*, 211. Bu eserlerin tamamı için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, 210-218.

¹³⁴ *Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075, vr. 2a. Kanûnî tarafından bağışlanan hadisle ilgili eserlerin tamamı için bkz. vr. 2a-b.

¹³⁵ Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (el-evvelü minel-Kevâkibi'd-derârî)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 227M, vr. 1a.

¹³⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 212.

¹³⁷ vr. 2b.

¹³⁸ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 233 (İstinsah tarihi yok), vr. 1a.

¹³⁹ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 230 (İstinsah tarihi, h. 898), iç kapak ve vr. 1a.

ihtimalini daha da arttırmaktadır. Eserin, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhi olması ise zaten okutulma ihtimalinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Fethu'l-bârî (İbn Hacer) ve **Umdetu'l-kârî (Aynî):** *Sahîh-i Buhârî*'nin bu iki şerhi, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan¹⁴⁰ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaktadır.¹⁴¹ Ayrıca bu eserler, kesin olarak Dârülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de en önemli şerhleri olduklarından, bunların da okutulma ihtimali yüksektir.

b. Sahîh-i Müslim: Bu eserin, hem vakfiyede adının geçmesi¹⁴², hem de vakfiye sonunda¹⁴³ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması¹⁴⁴, Dârülhadis'te okutulduğunu göstermektedir.

el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc (Nevevî) ve İkmâlu ikmâli'l-mu'lim (Şerhu Müslim li Ubbî): Bu eserlerin, hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan liste¹⁴⁵ ve vakfiye sonundaki eserler arasında yer alması¹⁴⁶ hem de vakfiyede adına işaret edilen *Sahîh-i Müslim*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalinin güçlü olduğunu göstermektedir.

c. Mesâbihü's-sünne (Beğavî): Bu eser, hem vakfiyede geçmekte¹⁴⁷ hem de vakfiye sonunda¹⁴⁸ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında¹⁴⁹ yer almaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshada, Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken yazdığı notlar bulunmaktadır.¹⁵⁰ Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Mesâbih şerhleri: *Mesâbih* şerhlerinden Zeynûlarab'ın *Şerhu'l-Mesâbih*'i, Ammâd? el-Hanefî'nin *Menhelü'l-yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih*'i ile Tîbî'nin *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*'inin hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede¹⁵¹ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında¹⁵²; şerhlerden Hatib et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i, Muzhiruddin'in *el-*

¹⁴⁰ vr. 2b.

¹⁴¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 214.

¹⁴² A.mlf., *a.g.e.*, 32.

¹⁴³ A.mlf., *a.g.e.*, 214.

¹⁴⁴ vr. 2a.

¹⁴⁵ vr. 2b.

¹⁴⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 214.

¹⁴⁷ A.mlf., *a.g.e.*, 32.

¹⁴⁸ A.mlf., *a.g.e.*, 212.

¹⁴⁹ vr. 2b.

¹⁵⁰ Süleymaniye Ktp, Süleymaniye Bl., nr. 238, bkz. İç kapak.

¹⁵¹ vr. 2b.

¹⁵² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 210-218.

Mefâtih fi şerhi (halli)'l-Mesâbih'i ile İbn Melek ve Osman el-Herevî'nin aynı adlı *Şerhu'l-Mesâbih*'lerinin de ya Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede¹⁵³ ya da vakfiye sonundaki eserler arasında¹⁵⁴ yer alması; ayrıca bunların vakfiyede adına işaret edilen *Mesâbih*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

d. Meşâriku'l-envâr (es-Sâğânî): Bu eserin ismi de, hem vakfiyede geçmekte¹⁵⁵ hem de vakfiye sonunda¹⁵⁶ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında¹⁵⁷ yer almaktadır. Bu nedenle bu eserin de Dârülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Meşârik Şerhleri: İbn Melek'in *Mebârikü'l-ehzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ı, Atufî'nin *Keşfü'l-Meşârik*'i ve Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ının hem Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede¹⁵⁸ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında¹⁵⁹ yer almaları ve vakfiyede adına işaret edilen *Meşârik*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

e. Ebu Dâvûd'un Sünen-i Ebî Dâvûd (es-Sünen)'i, Zehebî'nin *Tecrîd-ü es-mâi's-sahâbe (el-İsâbe fi tecrîdi esmâi's-sahâbe)*'si ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ bi (fi)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*'sının da hem vakfiye sonundaki listede¹⁶⁰ hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları¹⁶¹, bunların da Dârülhadis'te okutulma ihtimalini güçlendirmektedir.

f. Sadece Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alan, ancak Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan diğer eserler ise şunlardır¹⁶²: ed-Delecî'nin *Şifâ* şerhi olan *el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl* ve *Nihâye fi ğarîbi'l-hadis ve'l-eser* adlı eserleri, el-Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-terhîb*'i, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i, Sehavî'nin *el-Makâsîdü'l-hasene*'si, Cemmâilî (Makdisî)'nin *'Umde-tü'l-ahkâm*'ı, Abdülhak el-İşbilî'nin *Kitabu'l-Ahkâm (el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadis)*'i, Suyûtî'nin *Câmiü'l-kebir (Cem'ul-cevâmi')*'i, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*'i, Alkamî (İbnü'l-Alkamî)'nin *Şerhu Câmi's-sağîr*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Menhecül-'ummâl*'ı, Tahâvî'nin *Şerhu Âsari't-Tahâvî*

¹⁵³ vr. 2b.

¹⁵⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., 212.

¹⁵⁵ A.mlf., a.g.e., 32.

¹⁵⁶ A.mlf., a.g.e., 212.

¹⁵⁷ vr. 2b.

¹⁵⁸ vr. 2b.

¹⁵⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., 210-218.

¹⁶⁰ A.mlf., a.g.e., a.y.

¹⁶¹ vr. 2a-b.

¹⁶² vr. 2a-b.

(*Şerhu Meâni'l-âsâr*)¹⁶³, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'si (siyer) ve İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şerh-i Şemâil-i şerifi*.

Sonuç olarak başta vakfiyede adlarına işaret edilenler ve okutulduğuna dair üzerinde müderris notlarının yer aldıkları olmak üzere burada adları geçen hadislerle ilgili eserler, bazen ana, bazen de yardımcı kaynak olarak Süleymaniye Dârülhadisi'nde de okutulmuştur diyebiliriz.

2. Hadis Dışındaki Eserler

Dârülhadis'te okutulması muhtemel olan hadis dışındaki eserler ise tefsîr, fıkıh ve kelâm ile ilgili olup ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

a. Zemahşerî'nin Keşşâfı (Tefsîr): Bu eser, hem vakfiye sonundaki listede¹⁶³ hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında¹⁶⁴ yer almaktadır. Ayrıca eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir yazma nüshasındaki 1080-1081 tarihli bir notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese (Medrese-i Evvel)'de olduğu ve daha sonra Dârülhadis'e nakledildiği kayıtlı olduğuna göre¹⁶⁵, bu eser ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutulmuş ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanılmıştır.

b. Sığnakî'nin en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye'sinin (Fıkıh) hem vakfiye sonundaki liste¹⁶⁶ hem de Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesine bağışlanan eserler arasında yer alması¹⁶⁷; **Aynî'nin el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye**'si (Fıkıh), **Celeddin el-Harezmi'nin el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye**'si (Fıkıh) ve **Zeylaî'nin Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dakâik**'inin (Fıkıh) ise sadece Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları¹⁶⁸; ayrıca her dört eserde de Tefsîrîzâde Mehmed Atâullah'ın Dârülhadis'te görevde iken yazdığı notların bulunması sebebiyle¹⁶⁹ bu eserlerin de ya Dârülhadis'te ders kitabı olarak okutuldukları ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldıkları söylenebilir.

c. Seyfeddin el-Âmidî'nin Ebkârü'l-efkârı (Kelâm): Bu eserin hem vakfiye sonundaki liste¹⁷⁰ ve Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması¹⁷¹ hem de Dârülhadis müderrislerinden Yusuf

¹⁶³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 210.

¹⁶⁴ vr. 1b-2a.

¹⁶⁵ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120, bkz. İç kapak.

¹⁶⁶ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 211-213.

¹⁶⁷ vr. 1b ve 3b.

¹⁶⁸ vr. 3b.

¹⁶⁹ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475, 524, 549, 565 ve 566, bkz. İç kapaklar.

¹⁷⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 215.

¹⁷¹ vr. 2b.

(İmam-ı Sultânî Yusuf?)’un Dârülhadis’te tadrîs hizmetinde iken kaybolan bir nüsha yerine yeni bir nüshayı Süleymaniye Kütüphanesi’ne bağışlaması¹⁷² sebebiyle ya Dârülhadis’te ders kitabı olarak okutulduğu ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Yukarıda adları geçen fıkıh, tefsir ve kelamla ilgili eserler eğer gerçekten Dârülhadis’te okutulmuşlarsa, tüm İslamî ilimlerin Dârülhadis’te okutulduğu sonucu çıkar. Ancak bunların okutulduğuyla ilgili elimizde başka kayıtlar mevcut değildir.

II. Personel

Süleymaniye Külliyesi’nde, vakfın yönetim işlerini yürüten personelle birlikte cami, medreseler, dârüşşifâ, türbeler ve imârette hizmet veren geniş bir görevli kadrosu bulunmaktaydı. Bu kadroların her birinin adı ve yapacakları görevlerle ilgili hem vakfiyede hem de Süleymaniye Evkafı’yla ilgili muhasebe defterlerinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyeye göre Süleymaniye Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi’deki gibi Dârülhadis personeli de 21 kişiden oluşmaktaydı. Bunlardan 2’si akademik, 15’i talebe, diğer 4’ü ise hizmetli kadrosunda çalışıyordu. Buna göre Dârülhadis’te 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) bulunmaktaydı.¹⁷³ Vakfiyedeki bu kadroların, araştırdığımız dönem içerisindeki Süleymaniye Vakfı’yla ilgili muhasebe defterlerinde de hemen hemen hiç değişmediği görülmektedir. Aşağıda Dârülhadis personeli, akademik personel, talebe ve diğer personel şeklinde ele alınacaktır. Şimdi bunlarla ilgili ayrıntılara geçelim:

A. Akademik Personel

1 müderris ve 1 muîd’den oluşan Dârülhadis akademik personeliyle ilgili¹⁷⁴ ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

1. Müderris

Osmanlı ilmiye teşkilatındaki üç temel görevden biri olan müderrislik¹⁷⁵, medreselerde çeşitli dersler veren hocalar için kullanılırdı. Medreselerin ortadan kalkmasından sonra da yüksek dereceli okullarda görev yapan hocalar için bu ünvan sürdürülmüş, XIX. asırda açılan Batı tarzındaki eğitim kurumlarının hocaları da müderris ünvanıyla anılmıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747, vr. 1a.

¹⁷³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

¹⁷⁴ A.mlf., *a.g.e.*, a.y.

¹⁷⁵ Diğer görevler ise kadılık ve müftülüktür.

¹⁷⁶ İpşirli, “Müderris”, 468.

Süleymaniye Medreseleri'nin her birinde olduğu gibi Dârülhadis'te de tek bir müderris eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütürdü. Derslerin işlenişi, müderrisin seçimi, talebenin kabulü ve benzeri işlerden sadece müderris sorumluydu.

a. Atanma Kriterleri

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, kurulduğu yıllardan itibaren Cemâziyelevvel 997/Mart-Nisan 1589 tarihine kadar Süleymaniye Dârülhadisi'ne öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmışlardır. Dârülhadis'in ilk müderrisi Emin Kösesi (görev tarihi: h. 964-967 Za.) Bağdat, ikinci müderris Muslihiddin Mustafa (görev tarihi: h. 967 Za.-969 R.) ise İstanbul kadılığı mütekâidlerindedir. Yine sırasıyla 969 R.-997 Ca. arasında görev yapan müderrislerden Muhaşşî Sinan, Kadızâde Ahmed, Ahîzâde Mehmed, Abdülkerim Salih Mollâ, Abdülkadir Şeyhî ve Zekeriya Efendi hep ma'zûl kadıaskerlerdendir. Nitekim *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde konuyla ilgili olarak şöyle denmektedir:

“Dârülhadisi, mukaddemâ kazâ-i (kudât-ı) askerden mütekâ'id, zû-fünûn (telif ve tasnife kâdir, misli nâdir) ihtiyarlara tevcih iderlerdi. Hâliyâ dahi Rumili kadıaskerliğinden münfasil olup, efkah-ı ulemâ olan Hasan Efendi (Biber Birâderi) üzerindedür.”¹⁷⁷

Bu kayıтта adı geçen müderrislerden Biber Birâderi Hasan ile ondan önceki Dârülhadis müderrisi Azmîzâde Mustafa Hâletî, sonraki dönem müderrisleri olmalarına rağmen kadıasker mütekâidleri olduklarından bunlara da Dârülhadis “zamîme-i revâtib” veya “ilâve-i revâtib-i seniyye” olarak verilmiştir. İstisnalar bir tarafa bırakılırsa, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis sadece müderrislere verilmiştir.¹⁷⁸

Konuyla ilgili yaptığımız istatistikî çalışmaya göre, Dârülhadis'e atanan ilk 8 müderristen 6'sının kadıaskerlik mütekâidi, sonraki 84 müderristen sadece 2'sinin kadıaskerlik, geri kalan 82'sinin ise müderrislikten geldiği görülmektedir. Dârülhadis'ten önce müderrislerin icrâ ettikleri vazifeler ve bunların her birinden kaçır kişi geldiği aşağıdaki şekildedir:

Müderrislerin Dârülhadis'ten önceki görevleri arasında Süleymaniye Medreseleri büyük bir farkla birinci sırada yer almaktadır (% 50,5). Ardından Ayasofya-i Kebîr (% 7,5) ve Sultan Selîm (% 5,3) gibi yüksek dereceli medreseler ile kadıaskerlikler (her biri % 4,3) gelmektedir. Mûsıla-i Süleymaniye veya Hâmise-i Süleymaniye itibarıyla olan 10 medreseyi Süleymaniye Medreseleri'ne eklersek, Süleymaniye'lerin oranı % 61 olur. Zaten Osmanlı medrese sisteminde Süleymaniye Dârülhadis Medresesi münhal olduğunda buraya Süleymaniye müderrislerinin kıdemlisi, onun yerine Hâmise-i Süleymaniye ve onun yerine de

¹⁷⁷ Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, II, 158-159.

¹⁷⁸ A.mlf., *a.g.e.*, 159.

Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinin eskileri tayin olurdu.¹⁷⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Dârülhadis müderrisi Kâtipzâde Zeynî ile ilgili bir kayıta da bu uygulama açıkça görülmektedir.¹⁸⁰

Araştırdığımız dönem içerisinde ehl-i sünnet inancı dışında başka herhangi bir fırka veya mezhebe bağlı hiçbir müderrisin bulunmaması, Dârülhadis'e atanma kriterlerinden birinin de sünnilik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Sünnî mezheplerden herhangi birine bağlı olmanın yeterli olduğu, hatta birinden diğerine geçmenin ise doğal karşılandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Dârülhadis müderrislerinden Sadreddin-i Şîrvânî'nin oğlu Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi, Diyarbakır'da müderrislik yaptığı dönemde Şâfîlik'ten Hanefîlik'e geçmiştir.¹⁸¹ Kaynaklarda, onun bu tercihinin karşı herhangi bir engelleme veya eleştirinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Sünnîlere gösterilen bu müsâmaha diğer fırka mensuplarına gösterilmemiş, bu türden bir eylemde bulunanlar için çok ağır cezalar bile verilmiştir. Nitekim Abdurrahman Abdi Paşa (1098/1686)'nın *Vekâyi'nâme* adlı eserinde 1063 senesi vekâyii içerisinde zikrettiği bir olayda, bir ulemanın ehl-i sünnet inancına aykırı düşünceden dolayı idam cezasına çarptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸²

Buraya kadar verdiğimiz genel kriterlerden ayrı olarak her bir Dârülhadis müderrisinin taşıması gereken vasıflar da Süleymaniye Vakfıyesinde sıralanmaktadır.¹⁸³ Vakfiyeye göre Dârülhadis müderrislerinin müslüman olmak (*muẖ-hir-i kelime-i ulyâ, ekmel-i din-i resûl-i melik-i a'lâ*), ilmiyle amel etmek (*bir âlim ü âmil*), her yönüyle mükemmel bir insan olmak (*fâzıl ü kâmil... mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir*), Kur'an'ı tefsir edebilecek yeterlikte olmak (*tefsîr-i Kur'ân-ı fasîhe kâdir*), hadis ilminde uzman olmak ve Buhârî, Müslim, Mesâbîh ve Meşârik gibi hadis kitaplarını okutabilmek (*nakl-i ahâdis-i sahîhada mâhir, mesâbîh-i pür-tâb gibi fazâyili zâhir ve meşârik-i aftâb gibi favâzili bâhir, Hazreti Müslim rivayetin rivâyette müselleme ve Hazreti Buhârî naklinde münferid beyne'l-ümem olan kimesne müderris ve muhaddis olup*), zorunlu haller ve tatil günleri dışında derslere devam etmek (*'utle-i şâyaden gayri eyyâmda dershâneye hâzır ve bilâ 'uzrin şer'iyyin terkten hâzır olup*) ve eğitim-öğretim için gerekli imkânları sağlamak ve alınması gereken tedbirleri almak (*levâzım-ı tedrisi kemâ yenbağî itmâm ve merâsim-i ifâde vü istifâdede ihtimâm idicek*) gibi şartları da taşımaları gerekirdi.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 38.

¹⁸⁰ A.RSK., nr. 6/125 (Tarih: 25.N.1011/8 Mart 1603).

¹⁸¹ Atâî, *a.g.e.*, 712.

¹⁸² Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1098/1686), *Vekâyi'nâme [Osmanlı Tarihi 1648-1682]* (nşr. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 49-51.

¹⁸³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 31-32.

Hadis sahasında bir ihtisas medresesi sayılan Süleymaniye Dârülhadisi'nde, diğer şartlarla birlikte özellikle hadisle ilgili uzmanlık şartı arandığı da anlaşıl-maktadır. Nitekim kurulduğu yıllardan itibaren 997/1589 tarihine kadar Süle-maniye Dârülhadisi'nde öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler görev almış, ancak bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmamaları sebebiyle, birkaç istisna dışında, zamanla Dârülhadis sadece müderrislere verilmiştir.¹⁸⁴ Konuyla ilgili yaptığımız istatistikî çalışmaya göre, Dârülhadis'te görev yapan ilk 8 müderrisin tamamı kadılık veya kadıaskerlik mütekâidi olmasına karşın sonraki 85 müderristen sadece 6'sı bu görevlerden gelmektedir.¹⁸⁵

b. Görevden Ayrılma (Tekâüd-Azl)

Osmanlı Devleti'nde bir devlet memurunun görevden ayrılması veya uzak-laştırılmasına azl¹⁸⁶, emekliye ayrılmasına ise tekâüd denirdi.¹⁸⁷ Dârülhadis mü-derrislerinden bazıları da çeşitli nedenlerle görevlerinden alınmışlardır. Kaynak-lardan bunlarla ilgili tespit ettiğimiz azl sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İlmî yetersizlik: *Tarih-i Silsile-i Ulemâ*'da Dârülhadis müderrislerinden Kara Abdurrahman'ın, cahillik ve başka birtakım suçlamalarla Şam kadılığından alındığı belirtilmektedir.¹⁸⁸ Kara Abdurrahman'ın daha sonra tekrar Şam kadılı-ğına atanması ve ardından sırasıyla Medine, Bursa ve Galata kadılıkları yapma-sı¹⁸⁹; ayrıca diğer biyografik kaynaklarda da Kara Abdurrahman'la ilgili böyle bir bilginin yer almaması, buradaki suçlamaların müderrisler arasındaki çekeme-mezlik gibi bir sebepten kaynaklanabileceğini akla getirmektedir. Zira ilmî açıdan yetersiz olan birinin daha sonra adı geçen diğer önemli kadılıklara atanmaması gerekirdi.

2. Kişisel çekememezlik: Muhaşşî Sinan, 946/1539-40'ta Halep kadısı oldu. Burada iken Bağdat Beylerbeyi Üveys Paşa'yı teftiş etmekle görevlendirildi. Bağdat kadısı Niksarî Mustafa Efendi ile birlikte yürüttükleri teftiş sonucunda Üveys Paşa görevden alındı. Ancak daha sonra Halep Beylerbeyliği'ne atanan Üveys Paşa, 949/1542-43'te Muhaşşî Sinan'ın Halep kadılığından azledilmesine sebep oldu.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Hasan Beyzâde, *a.g.e.*, II, 158-159.

¹⁸⁵ Akademik personel kısmındaki müderrislerle ilgili tabloya bakınız.

¹⁸⁶ Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904), *Kâmûs-ı Türki* (nşr. Ahmed Cevdet), I-II (iki cilt bir arada), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317 (Tıpkıbasım: Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999), s. 935; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 24. Baskı, Ankara 2007, s. 59; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s. 49.

¹⁸⁷ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 424; Devellioğlu, *a.g.e.*, 1064; Fehmi Yılmaz, *a.g.e.*, 638.

¹⁸⁸ *TSU*, vr. 113/2a.

¹⁸⁹ Atâi, *a.g.e.*, 528.

¹⁹⁰ A.mlf., *a.g.e.*, 249.

Yine Dârülhadis müderrislerinden Kadızâde Ahmed Şemseddin, 974 Rebülâhîr'inde Hâmid Efendi yerine Rumeli kadıaskerliğine getirildiyse de aynı yıl Zilhicce/Haziran 1567'de Muallim-i Sultânî Atâullah Efendi ile anlaşmazlığı sebebiyle görevinden alındı. Daha sonra 150 akçe yevmiye ile müderrislik yaparken Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ile aralarındaki kırgınlık yüzünden Edirne'ye taşınmak zorunda kaldı.¹⁹¹

3. İ'âde satmak: İ'âde satmak, muîdlik ve mülâzımlığı bir ticaret malı haline getirip parayla satmak demektir. Dârülhadis'in ilk müderrisi Emin Kösesi'nin de 967 Zilkadesi sonlarında¹⁹² iâde satmak suçlamasıyla azledildiği belirtilmektedir.¹⁹³

4. Bir müderrisle tartışmak veya kavga etmek: Vahyîzâde Abdullah'ın Ramazan 1007/Mart-Nisan 1599'da Veziriazam İbrahim Paşa Sarayı önünde Haydarpaşa müderrisi İpekli Mehmed Efendi ile tartışıp kavga etmeleri (muhâvere ve mücâvebe, belki muhârebe ve müdârabe) sebebiyle ikisi de azledilmiştir.¹⁹⁴

5. Devlet büyüklerine veya âmirlerine karşı edebe uygun olmayan davranışlarda bulunmak veya çirkin söz söylemek: Süleymaniye müderrislerinden Nihalî Efendi, ulemâ ve meşâyih hakkında haddi aşan sözleri nedeniyle azledilip sürgün edilmiş ve yerine Dârülhadis müderrislerinden Mustafa Efendi (Bâlî Efendi'nin oğlu, Muslu Çelebi) Süleymaniye Medreseleri'nden birine geçmiştir.¹⁹⁵

c. Görev Süreleri

Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri farklı olup genellikle birkaç aydan başlayıp birkaç yıla kadar sürebilmektedir.¹⁹⁶ Ancak en yaygın görev süresinin 1 yıl civarı olduğu, 1,5-2 yıl çalışanların ikinci sırada yer aldığı, 2 yılın üzerindeki görev sürelerinin az olduğu, istisnâ de olsa görev süresi çok kısa veya çok uzun olanların da bulunduğu görülmektedir. Örneğin kısa süreli görev yapanlardan Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed'in 18 gün, Kadızâde Ahmed Şemseddin ve Azmîzâde Mustafa'nın ancak 1-2 ay kadar görev yaptıkları; uzun süreli görev yapanlardan Muhaşşî Sinan'ın 14, İmam-ı Sultânî Yusuf'un 10, Ahîzâde Mehmed'in ise 6,5 yıl civarı müderrislik yaptıkları görülmektedir. Kısa süreli görev yapıp ayrılan müderrislerin, zorunlu bir sebepten değil de kadılık veya kadıaskerliğe geçmek için böyle bir tercihte buldukları; uzun süre

¹⁹¹ A.mlf., *a.g.e.*, 260.

¹⁹² *TSU*, vr. 4a.

¹⁹³ Atâî, *a.g.e.*, 19; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658), *Kitâb-ı Süleymannâme*, Bulak Matbaası, Bulak 1248, s. 227.

¹⁹⁴ Atâî, *a.g.e.*, 515-516.

¹⁹⁵ Bkz. *TSU*, vr. 119b-120a.

¹⁹⁶ Müderrislerin görev süreleri için "Akademik Personel" kısmındaki müderrislerle ilgili tabloya bakınız.

görev yapan müderrislerin ise ya dönemin devlet büyükleriyle ilişkilerinin iyi olduğu ya da ulemâzâdeden oldukları anlaşılmaktadır.

Ayrıca Süleymaniye Dârülhadisi'ni incelediğimiz 1557-1700 tarihleri arasında görev yapan 92 müderristen sadece birinin (Şeyhzâde Ahmed) Dârülhadis'te iki kez görev yaptığı görülmektedir. O, Dârülhadis'te, her biri dörderden olmak üzere, iki farklı dönemde toplam 8 yıl görev yapmıştır (görev tarihleri: 1018 Ra.-1022 R. ve 1027 Z.-1032 M. arası. İkinci görevini “ber-vech-i tekâüd” olarak icra etmiştir).

d. İlmî Faaliyetler

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin bu sahada yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Şeyhülislamlik, kadıaskerlik ve mevleviyet kadılıkları gibi yüksek mevkilere ulaşabilmek için önce yüksek dereceli medreselerde görev yapmak gerektiğinden, müderrisler de bir an önce medrese derecelerini aşmak istiyorlardı. Nihâî hedef, bir rütbe veya makam elde etmek olunca, medreselerdeki faaliyetler de ders takrîrine yönelik eserlerden öteye pek geçemiyordu. Osmanlı'da hadis derslerini okutan müderrisler de yeni bir eser telîf etmek yerine daha pratik ve pragmatik bir yolu benimseyerek hadis alanındaki çalışmalarını ders takrîrine yönelik eserler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu nedenle özellikle *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ile *Meşârik* (Sâğâni) en çok çalışılan kitapların başında gelir. Kaldı ki bu eserler, sadece Osmanlı Anadolu coğrafyasında benimsenen kitaplar olmayıp bu dönemlerde İslam dünyasının her tarafında başarıyla kabul edilmiştir.¹⁹⁷

Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese derecelerinin en üst seviyesinde yer alan Dârülhadis de daha üst mevkilere geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve diğer medreselerle aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar, yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimi içerisinde Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapan 92 müderristen sadece dördünün hadis alanında eserleri bulunmaktadır. Bunlar, Sadreddinzâde Muhammed Emin'in, bir kimsenin yüzüne vurulmaması hakkındaki hadisin şerhi olan “*Risâle fi'l-Hadis*” adındaki risâlesi; Debbâğzâde Mehmed'in sahih hadisleri ihtiva eden “*Reşhatü'n-nâsih mine'l-hadisî's-sahîh*” adlı eseri; Hanlızâde Mehmed'in hadis usûlündeki *Nuhbe Şerhi* üzerine ta'likâtı ve Nefeszâde

¹⁹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı'da Hadis”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 362-363.

Seyyid Abdurrahman'ın “*Hadîs-i Erbâin*” manzûmesidir. Ayrıca hadis sahasında bir müderrisin de (Şa'rânîzâde Ebussuûd) ihtisas sahibi olduğu belirtilmektedir. Kendisi için “*ilm-i hadîsde yed-i tûlâsı malûm... idi*”¹⁹⁸ gibi genel ifadeler kullanılmıştır ki bu ifade, hem Mecdî'nin *Şekâik* tercemesinde, hem de Atâî'nin *Şekâik* zeylinde müderrislerin hayatları konusunda kullanılan yaygın bir üsluptur. Müderrislerin becerileri, zekâları ve kavrayış güçlerini parlak cümlelerle anlatan bu müellifler, müderrislerin ilmî çalışmalarına gelince, genellikle “*şî'r ü inşâya kâdir idi*”, “*şî'r ü inşâ-i 'arabiyyede fâyikü'l-akrân idi*” veya “*(falanca) ilimde yed-i tûlâsı ma'lûm idi*” gibi, aslında önemli bir anlam ifade etmeyen cümleler kullanmışlardır.¹⁹⁹

Hadis alanında karşılaştığımız manzaranın genellikle diğer alanlarda da geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin Rebîülâhîr 969/Aralık 1561'de Süleymaniye Dârülhadîsî'ne atanan Muhaşşî Sinan, burada iken *Kadı Beyzâvî Tefsiri*'ne hâşiye yazmış ve kendisine bu sebeple “*Muhaşşî*” lakabı verilmiştir.²⁰⁰ Yine Dârülhadîs müderrislerinden Mustafa Efendi (Bâli Efendi'nin oğlu)'nin kıraat-ı aşere (on mütevatir kıraat) içerisinde daha çok revaç bulan kıraat-ı seb'a (yedi mütevatir kıraat)'te Kur'an okuttuğu, hatta bunun için haftanın yedi gününü taksim ettiği belirtilmiştir.²⁰¹ Ayrıca şerh, hâşiye ve taliklerle birlikte 92 müderristen sadece 26'sının, divanı olanlarla birlikte 38'inin ilmî bir faaliyet içerisinde olduğunu görüyoruz. Sonuç olarak hem zaman dilimi hem de müderris sayısı dikkate alındığında ortaya çıkan bu manzara Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan bir kurum için hayret vericidir.

e. Süleymaniye Dârülhadîs Müderrisleri

Osmanlı Devleti'nde hiçbir medrese bir müderris için daimî bir çalışma alanı olmadığından, bu başlık altında ele aldığımız kişiler de müderrisliklerinin tamamını Dârülhadîs'te geçirmiş değillerdir. Bu nedenle “Süleymaniye Dârülhadîs Müderrisleri” ifadesi, Dârülhadîs'te ders vermiş olan bir müderrisin meslek hayatının tamamını değil, bunun belirli bir kesitini ihtiva etmektedir. Zira Dârülhadîs medresesi de öteki Osmanlı medreseleri gibi hiyerarşik düzen içerisinde belirli bir yere sahiptir. Örneğin bir müderris, Hâkâniye-i Vefâ Med-

¹⁹⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 388.

¹⁹⁹ Örnekler için bkz. Mehmed Mecdî (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), I, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 462; Atâî, *a.g.e.*, 454; Şeyhî, *a.g.e.*, III, 136, 388. Konuyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Unan, *a.g.e.*, 363 vd.

²⁰⁰ Atâî, *a.g.e.*, 250.

²⁰¹ A.mlf., *a.g.e.*, 621.

resesi'nde ders vermeye başlayınca “Hâkâniye Müderrisi”, buradan Dârülhadis'e geçtiğinde ise bu defa “Dârülhadis Müderrisi” olmaktadır.²⁰²

Müderrislerin kronolojik olarak tespitinde daha çok Atâi ve Şeyhî'nin *Şekâik* zeyillerine müracaat edilmiştir. Destek mahiyetindeki bilgiler ise Uşşakîzâde'nin *Şekâik* zeyli başta olmak üzere, diğer biyografik kaynaklar, bazı yazma eserler, arşiv kaynakları ve araştırmalara dayanmaktadır.

Aşağıdaki tablomuzda yer alan bilgiler, genellikle *Şekâik* zeyilleri, *Târîh-i Silsile-i Ulemâ* gibi kaynaklar ile arşivlerdeki vakıf muhasebe defterlerinden alınmıştır. Bazı müderrislerin görev tarihleri tam tespit edilemediğinden, bunların görev süreleri de yaklaşık olarak gösterilmiştir. Kaynaklarda müderrislerin göreve başladığı ve ayrıldıkları tarihler genellikle uyumlu olmasına rağmen bazı çelişkiler de görülmektedir. Bu çelişkiler, bazen kaynaklardaki bilgiler arasında tercih yoluyla giderilebilse de çelişkinin giderilemediği yerler de olmuştur ki bu yerler de soru işaretleriyle gösterilmiştir. Yine yer darlığı sebebiyle tablodaki bazı ay isimlerinde muhasebe defterlerindeki kısaltmalar kullanılmış ve görev sürelerinde sadece hicrî tarihler verilmiştir.

MÜDERRİSLER	Dârülhadis'ten Önceki Görev	Dârülhadis'teki Görev Tarihi ve Sonraki Görev	Yevmiye (Akçe)	Görev Süreleri (Yaklaşık)
1. Emin Kösesi (Yahya b. Nureddin Hamzatü'l-Emin, ö. 968/1560)	Bağdat kadılığı	964-967 Za. sonları Azil (iâde satmaktan)	100 akçe	3-4 yıl
2. Muslihiddin Mustafa en-Niksari (ö. 969/1561)	İstanbul kadılığı	967 Za. sonları-19 R. 969Vefat	130 akçe	1 yıl 5 ay
3. Muhaşşi Sinan (Sinâneddin Yusuf b. Hüsam b. İlyas, ö. 986/1578)	Anadolu kadiaskerliği	19 R. 969-983 S. Yaşlılık sebebiyle tekâüd	180/210 akçe	13 yıl 10-11 ay
4. Kadzâde Ahmed Şemseddin (ö. 988/1580)	Rumeli kadiaskerliği	983 S.-983 Ra. Rumeli kadiaskerliği	200/210 akçe?	1-2 ay
5. Ahîzâde Mehmed b. Nurullah (ö. 989/1581)	Anadolu kadiaskerliği	983 Ra.-24 Za. 989 Vefat	200/210 akçe Zamîme-i revâtib	6 yıl 8-9 ay
6. Abdülkerim Salih Molla (Mîrim Kösesi oğlu, Kızıl Molla, ö. 996/1588)	Anadolu kadiaskerliği	989 Z.-991 Z. Rumeli kadiaskerliği	210 akçe? Zamîme-i revâtib	2 yıl
7. Abdülkadir Şeyhî Efendi (Abdülkadir b. el-Müeyyedî, ö. 1002/1594)	Rumeli kadiaskerliği	991 Z.-995 Ca. Şeyhülislam	210 akçe Zamîme-i revâtib	3 yıl 5-6 ay
8. Zekeriya Efendi (Meyli, ö. 1001/1593)	Anadolu kadiaskerliği	995 Ca.-997 Ca. Rumeli kadiaskerliği	210 akçe Kesbi rütbe-i seniyye	2 yıl

²⁰² Sahn-ı Semân müderrisleriyle ilgili benzer değerlendirmeler için bkz. Unan, *a.g.e.*, 182-185.

9. Osman Efendi (ö. 1001/1593)	Süleymaniye Medreseleri	997 Ca.-27 L. 1001 Muradiye Medresesi (Manisa)	70 akçe	4 yıl 5-6 ay
10. Esad Efendi (Hocazâde, ö. 1034/1625)	Süleymaniye Medreseleri	27 L. 1001-27 C.1004 Edirne kadılığı	70 akçe	2 yıl 8 ay
11. Ebülmeyâmin Mustafa b. Ali (Sarı Gürüzâde Kaynı, Kayın Mustafa Efendi, ö. 1015/1606)	Süleymaniye Medreseleri	27 C. 1004-1005 C. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
12. Memikzâde Mehmed Efendi (ö. 1009/1601)	Sultan Selim-i Kadim (Yavuz Sultan Selim) Medresesi	1005 C.-1006 B. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
13. Kara Abdurrahman (ö. 1017/1609)	Süleymaniye Medreseleri	1006 B.-14 Za.1008 Şam kadısı	?	2 yıl 4 ay
14. Abdülaziz Efendi (ö. 1027/1618)	Süleymaniye Medreseleri	14 Za.1008-1009 Za. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	1 yıl
15. Mustafa Efendi (Muslu Efendi, ö. 1027/1618)	Üsküdar Vâlîde Sultan Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1009 Za.-12 S. 1010 Süleymaniye Medreseleri	60 akçe Hâmis-i Süleymaniye olarak	3-4 ay
16. Kâtipzâde Zeynî Efendi (Zeynelâbidin Efendi, ö. 1011/1603)	Medine kadılığı	12 S. 1010-1011 N. Vefat	300 akçe	1 yıl 7 ay
17. Sarı Hoca (Mehmed Efendi, ö.1026/1617)	Süleymaniye Medreseleri	1011 N.-1011 Za. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	2-3 ay
18. Ahizâde Hüseyin Efendi (Hüdâyi, ö. 1043/1633-34)	Süleymaniye Medreseleri	1011 Za.-1012 C. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	6-7 ay
19. Mütөөccim Mehmed Efendi (ö. 1012/1604)	Süleymaniye Medreseleri	1012 Ca.-1012 Ş. ortaları Vefat	?	2-3 ay
20. Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakib, ö. 1013/1605)	Süleymaniye Medreseleri	1012 Ş.-1013 S. Eyüp kadılığı	70 akçe	6-7 ay
21. Vahyizâde Abdullah (Abdullah b. Mustafa, Hilmî, ö. 1015/1607)	Süleymaniye Medreseleri	1013 S.-1013 Ca. Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	?	3-4 ay
22. Ali Çelebizâde Abdullah Efendi (Bitlicezâde/Bitlice Ali Efendizâde Abdullah Çelebi, ö. 1039/1629)	Süleymaniye Medreseleri	1013 Ca.-12 C. 1014 Selanik kadılığı	?	1 yıl 1 ay
23. İbrahim Efendi (İbrahim-i İznikî, Ali Beyzâde İbrahim Efendi, ö. 1028/1619)	Süleymaniye Medreseleri	12 C. 1014-1 Z. 1014 Şam kadılığı	?	5-6 ay
24. Bahsî Efendi (Mehmed b. Yusuf, ö. 1033/1623-24)	Süleymaniye Medreseleri	1 Z. 1014-12 R. 1015 Mekke kadılığı	?	4-5 ay
25. Niksarizâde Mehmed (Niksari, ö. 1025/1616)	Süleymaniye Medreseleri	12 R. 1015-1015 Ş. sonları	?	4-5 ay

		Selanik kadılığı		
26. Ahizâde Yahya (ö. 1020/1611-12)	Süleymaniye Medreseleri	1015 Ş. sonları-1018 Ra. Mısır-Kahire kadılığı	70 akçe	2 yıl 6-7 ay
27. Şeyhzâde Ahmed Efendi (ö. 1033/1623)	Süleymaniye Medreseleri	1018 Ra.-1022 R. Şam kadılığı	70 akçe	4 yıl 1 ay
28. Sadreddinzâde Muhammed Emin Efendi (Muhammed Emin b. Sadreddin, ö. 1036/1627)	Edirne Selimiye Medresesi	1022 R.-1024 Ca. Halep kadılığı	70/100 akçe	2 yıl 1 ay
29. Şeyh Mehmed Efendi (Şems Efendizâde/Şemszâde, Çekirdek Çelebi, ö. 1026/1617)	Süleymaniye Medreseleri	1024 Ca.-1024 N. Şam kadılığı	?	4-5 ay
30. Kudsi Muhammed Efendi (Turâbî, ö. 1030/1620-21)	Süleymaniye Medreseleri	1024 N.-1024 Za. Selanik kadılığı	?	2-3 ay
31. Mehmed Efendi (Dâvûdzâde, ö. 1031/1622)	Süleymaniye Medreseleri	1024 Za.-26 R.1026 Şam kadılığı	?	1 yıl 5-6 ay
32. Muîdzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Mehmed b. Hayreddin, ö. 1056/1646)	Süleymaniye Medreseleri	26 R. 1026-27 B.1027 Şam kadılığı	?	1 yıl 3 ay
33. Mutahhar Efendi (Mutahhar-ı Şîrvânî, ö. 1034/1624-25)	Süleymaniye Medreseleri	27 B. 1027-1027 Z. Mekke kadılığı	?	4-5 ay
... Şeyhzâde Ahmed Efendi-İkinci defa	Bursa Kadısı	1027 Z.-16 M. 1032 Edirne kadılığı	? Ber-vechi tekâüd	4 yıl 1 ay
34. Derviş Ebâbil Efendi (ö. 1042/1633)	Sultan Selim-i Kadim Medresesi	16 M. 1032-1034 S. Mekke kadılığı	70 akçe Hâmis-i Süleymaniye olarak	1 yıl 1 ay
35. Tevfikizâde Ahmed Çelebi (ö. 1051/1641)	Süleymaniye Medreseleri	1034 S. sonları-1034 C. sonları Selanik kadılığı	70 akçe	4 ay
36. Muîd Ahmed Efendi (Ahmed b. Yusuf, ö. 1057/1647)	Süleymaniye Medreseleri	1034 C. sonları-1035 C. Şam kadılığı	70 akçe	1 yıl
37. Ahizâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi, Hasibî, ö. 1044/1634)	Süleymaniye Medreseleri	1035 C.-1037 Ra. Bursa kadılığı	?	1 yıl 9 ay
38. Hısım Yahya (Yahya b. Mehmed, ö. 1040/1631)	Bursa kadılığı	1037 Ra.-1040 B. Vefat	? Tekâüd tariki ile	3 yıl 4 ay
39. Azmizâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631)	Rumeli kadiaskerliği	1040 B.-26 Ş. 1040 Vefat	? İlâve-i revâtib-i seniyye	1-2 ay
40. Biber Birâderi Hasan Efendi (ö. 1046/1637)	Rumeli kadiaskerliği	26 Ş. 1040-1046 Za. Vefat	? Tekâüd tariki ile	6 yıl 3 ay
41. İmam-ı Sultânî Yusuf (Yusuf b. Ebu'l-Feth b. Mansur, ö. 1057/1647)	IV. Murad'a hocalık görevi (imâmet-i sultânî)	1046 Za.-1057 S. sonları Vefat	100 akçe İlâve-i revâtib-i seniyye	10 yıl 3 ay
42. Uzun Hasan Efendi (Hasan b.	Kara Mustafa Paşa	1057 Ra. başları-	100 akçe	2 yıl 5 ay

İsmail, ö. 1081/1671)	Medresesi	1059 Ş. Halep kadılığı		
43. Ahmed Efendi (Ebu Said Mehmed Efendizâde, ö. 1091/1680-81)	Süleymaniye Medreseleri	1059 Ş.-1060 N. Selanik kadılığı	100 akçe	1 yıl 1 ay
44. Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi (Feyzi, ö. 1110/1698)	Süleymaniye Medreseleri	1060 N.-1061 Ş. Galata kadılığı	100 akçe	1 yıl
45. Hoca Fesadzâde Seyyid Ahmed (ö. 1079/1668-69)	Süleymaniye Medreseleri	1061 Ş.-1062 Ş. Halep kadılığı	?	1 yıl
46. Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi (Küçük Şa'râvizâde, ö. 1065/1655)	Süleymaniye Medreseleri	1062 Ş.-1063 N. Şam kadılığı (Bursa pâyesi ilavesiyle)	70 akçe	1 yıl
47. İzzetî Şeyh Mehmed (Mehmed b. Lütfullah, Vişnezâde, İzzetî, ö. 1092/1681)	Süleymaniye Medreseleri	1063 N.-1064 Ca. Şam kadılığı	70 akçe	8-9 ay
48. Şîrvânî Ahmed Efendi (ö. 1068/1658)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1064 Ca.-1066 C. Halep kadılığı	?	2 yıl
49. Şa'rânîzâde Ebussuûd Efendi (Ebussuûd b. Abdurrahim eş-Şa'râvî, ö. 1082/1672)	Edirne kadılığı	1066 C.-1067 B. İstanbul kadılığı	? Buk'alık ile	1 yıl
50. Fâzıl Muslu Efendi (Fâzıl Muslu b. Musa, ö. 1080/1669-70)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1067 B.-1068 Ş. Halep kadılığı	?	1 yıl
51. Kürd İshak Efendi (İshak b. Yahya, ö. 1082/1671)	Süleymaniye Medreseleri	1068 Ş.-1069 Ş. Selanik kadılığı	?	1 yıl
52. Sa'dîzâde Seyyid Muhammed Abdullah Efendi (Fâizî, ö. 1079/1668)	Süleymaniye Medreseleri	1069 Ş.-1070 B. Selanik kadılığı	?	1 yıl
53. Uzun Abdullah Efendi (Abdullah b. Mehmed, Avârezâde Damadı, Abdî, ö. 1078/1667-68)	Ayasofya-i Kadîm Medresesi	1070 B.-1071 Ş. Halep kadılığı	60 akçe	1 yıl
54. Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1078/1668)	Şehzâde Medresesi	1071 Ş.-1073 B. Kudûs kadılığı	50/60 akçe	2 yıl
55. Hâmid Efendi (Hâmid b. Mustafa Konevî, ö. 1098/1687)	Haseki Sultan Medresesi	1073 B.-1075 M. Selanik kadılığı	50 akçe	1,5 yıl
56. İshakzâde Mehmed Sâlih (Zuhûrî, ö. 1083/1672)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1075 M.-1075 L. (1075 M.-1075 Ş. arasında Hâmîse-i Süleymaniye olarak, 1075 Ş.-1075 L. arasında Dârülhadîs derecesinde) Yenişehir kadılığı	50 akçe	9-10 ay
57. Ahmed Efendi (Mahdûm-i Kemaleddînzâde, Kemal Efendizâde, Ahmed b. İbrahim, Ârifî, ö. 1076/1666)	Süleymaniye Medreseleri	1075 L.-1076 Ra. Halep kadılığı	50 akçe	5-6 ay
58. Hacıoğlu Mustafa Efendi (Hacîzâde, ö. 1077/1666-67)	Süleymaniye Medreseleri	1076 Ra.-1076 L. Tekâüd	50 akçe	7-8 ay
59. Debbâğzâde Mehmed Efendi (Mehmed b. Şeyh Mahmud, ö.	Süleymaniye Medreseleri	1076 L.-1077 N.	50 akçe	1 yıl

1114/1702)		Şam kadılığı		
60. Kebirizâde Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed el-Kebîrî, ö. 1097/1686)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1077 N.-1078 Z. Selanik kadılığı	?	1 yıl 3 ay
61. Edirneli Çelebi (Ahmed b. Mehmed, ö. 1086/1675)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1078 Z.-1080 Ca. Selanik kadılığı	?	1, 5 yıl
62. Uşşakizâde Seyyid Abdülbâkî Efendi (Bâkî, ö. 1090/1679-80)	Sultan Selim-i Kadîm Medresesi	1080 Ra.-1081 Z. Üç ay tevkîtiyle Selanik kadılığı	?	1 yıl 9 ay
63. Kız Ali Efendi (Ebu'l-Meâlî, ö. 1083/1672)	Süleymaniye Medreseleri	1081 Z.-1083 Ra. Halep kadılığı	?	1 yıl 3 ay
64. Sarı Osman Efendi (Osman b. Mehmed, ö. 1089/1678-79)	Süleymaniye Medreseleri	1083 M.-1083 B.? Şam kadılığı	?	6-7 ay
65. Esadzâde Seyyid Mehmed Ebussuûd (ö. 1093/1682)	Süleymaniye Medreseleri	1083 C.-1084 B. Halep kadılığı	50 akçe	1 yıl
66. Seyyid Feyzullah Efendi (Seyyid Feyzullah b. Seyyid Mehmed, Hoca, ö. 1115/1703)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1084 B.-1086 Ca. Sultan Ahmed Medresesi (Anadolu kadaskerliği pâyesiyile)	50 akçe İstanbul kadılığı pâyesi zamîmesi ve S. Dârülhadisi ile tekâüd	1 yıl 10 ay
67. Hocazâde Seyyid Osman (Seyyid Osman b. Abdullah, ö. 1112/1700)	Şehzâde Medresesi	1086 Ca.-1087 Z. Halep kadılığı	?	1,5 yıl
68. Bezircizâde/Bezirci Mahmud Efendi (ö. 1090/1679-80)	Süleymaniye Medreseleri	1087 N.-1089 S. Halep kadılığı	?	1,5 yıl
69. Bosnavî Kassâm Mehmed Efendi (Mehmed b. Ebubekir, ö. 1104/1693)	Ayasofya-i Kebîr Medresesi	1089 S.-1089 L. Şam kadılığı	?	8-9 ay
70. Sadreddinzâde Sâdık Mehmed (ö. 1121/1709)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi	1089 L.-1091 R.? Halep kadılığı	50 akçe	1,5 yıl
71. Seyyid Cafer Efendi (Seyyid Cafer b. Kemaleddin, Emir Cafer Efendi, ö. 1108/1697)	Ûlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1091 M.-1091 Ca. Nakibüleşraf (Bursa pâyesi zamîmesiyle)	50 akçe	4-5 ay
72. Hanlızâde Mehmed Efendi (ö. 1096/1684-85)	Diyarbakır'da müderrislik	1091 Ca.-1096 Ca.? Azil (boşta kaldığından, memleketine döndü)	50 akçe	5 yıl
73. Bâkizâde İsmail Efendi (İsmail b. Esad, Remzî, ö. 1114/1703)	Süleymaniye Medreseleri	1096 R.-1097 Ş. Şam kadılığı	?	1 yıl 4 ay
74. Cevherizâde Mehmed Efendi (ö. 1101/1689)	Süleymaniye Medreseleri	1097 Ş.-1097 Z. Halep kadılığı	?	4-5 ay
75. Çavuşzâde Ahmed Efendi (Ahmed b. Osman, ö. 1105/1693-94)	Süleymaniye Medreseleri	1097 Z.-1098 B. Selanik kadılığı	50 akçe	7-8 ay
76. Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi (Vâlî, ö. 1107/1696)	Süleymaniye Medreseleri	1098 B.-1099 Ca. Nakibüleşraf	50 akçe	10-11 ay
77. Kilisî Damadı Hıfzî Mustafa (ö. 1100/1688)	Ûlâ-yı Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1099 Ca.-1099 B.? Şam kadılığı	50 akçe	2-3 ay
78. La'fîzâde Şeyh Mehmed Efendi	Süleymaniye	1099 Ca.-1099 Ş.	50 akçe	3-4 ay

(Şeyh Mehmed b. İbrahim b. La'li Ali, ö. 1119/1707)	Medreseleri	Selanik kadılığı		
79. Menteşzâde Abdurrahim Efendi (Abdürrahim b. Kurd Mehmed, ö. 1128/1716)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1099 Ş.-1100 N.? Yenişehir kadısı	?	1 yıl
80. Uşşakî Mustafa Efendi (ö. 1101/1689)	Hâkâniye-i Vefâ Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1100 Ş.-8 M. 1101 Vefat	?	6 ay
81. Kara Halil Efendi (Halil b. Hasan, ö. 1123/1711)	İsmihân Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1101 Ra.-1101 L.? Kudüs kadılığı	?	7-8 ay
82. Güzelhisari Ahmed Efendi (ö. 1109/1698)	Sahn-ı Semân Medreseleri	1101 Ş.-1102 B. Selanik kadılığı	?	1 yıl
83. Beyler Hocası Ahmed Efendi (ö. 1118/1706)	Ayasofya-i Kebir Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1102 B.-18 Z. 1103 Şam kadılığı	50 akçe	1 yıl 5 ay
84. Ebu İshak İsmail Efendi (İsmail b. İbrahim, Şeyhülislam, Naîm, ö. 1137/1725)	Ülâ-yı Saray-ı Galata Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	18 Z. 1103-1104 Ca.? Halep kadılığı	50 akçe	5-6 ay?
85. Malatyalı Mustafa Efendi (Mustafa b. Mehmed, ö. 1113/1701)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1104 C.-1105 C.? Kudüs kadısı	50 akçe	1 yıl
86. Mutavvelî Trabzonî Hasan (Hasan b. Hüseyin, ö. 1108/1697)	İsmihân Sultan Medresesi (Mûsıla-i Süleymaniye itibariyle)	1105 S.-1106 Za. İzmir kadılığı (Şam kadılığı pâyesi ilavesiyle)	50 akçe	1 yıl 9 ay
87. Tefsirizâde Mehmed Atâullah (Mehmed Atâullah b. Mehmed Tefsiri, Vak'î, ö. 1129/1717)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1106 Za.-1 L. 1108 Kudüs kadılığı	50 akçe	2 yıl
88. Yekçeşm Kürd Süleyman Efendi (Kaplan Paşa Hocası, ö. 1110/1698)	Süleymaniye Medreseleri	1 L. 1108-1109 C. Yenişehir kadılığı	50 akçe Hâmis-i Süleymaniye itibariyle	8-9 ay
89. Çeşmizâde Abdülkerim Efendi (Abdülkerim b. Mustafa, ö. 1111/1699)	Sultan Ahmed Hân Medresesi (Hâmis-i Süleymaniye itibariyle)	1109 R.-1110 Ra. Halep kadısı	50 akçe	1 yıl
90. Sahnâf Şeyhzâde Seyyid Mehmed	Süleymaniye	1110 Ra. -18 Ra. 1110	50 akçe	18 gün

(Seyyid Mehmed b. Abdülbâki, ö. 1129/1717)	Medreseleri	Yenişehir kadılığı		
91. Şerif Efendi (Şerif b. Şeyh Mahmud, ö. 1121/1709)	Süleymaniye Medreseleri	18 Ra. 1110-1111 M. Kudüs kadılığı	50 akçe	9-10 ay
92. Mekkiâde Esad Efendi (Esad b. Mehmed Emin, ö. 1124/1712)	Süleymaniye Medreseleri	1111 M.-1113 M. Selanik kadılığı	50 akçe	2 yıl

2. Muîd

Muîd kelimesi, terim olarak medreselerde talebenin (danişmendlerin) derslerini müzakere eden, diğer bir deyişle, müderrisin anlattıklarını talebeye tekrarlayıp açıklayan müderris yardımcısı demek olup²⁰³ günümüzde üniversitelerdeki asistanlık kadrosunun karşılığı sayılır. Müderrisler tarafından danişmendlerin en liyâkatlı olanlarından seçilen muîdler, müderrislerle birlikte aynı zamanda medrese talebelerinin (danişmendlerin) düzeni veya disiplininden de sorumluydu.²⁰⁴ Kanûn üzere mansıb alan, başka bir medreseye hareket eden veya müderrislikten herhangi bir sebeple ayrılan müderrislerin berâtlı muîdleri müderris adayları olarak deftere kaydedilirdi.²⁰⁵ Bunlar daha sonra alt seviyedeki medreselerden birisine müderris olarak göreve başladılar. Muîdlerin ellili medreselerden aşağı derecelerde de bulunduğu, müderrisler gibi tayin edildikleri ve kesin olmamakla birlikte, en az iki sene görevde kaldıkları tahmin edilmektedir.²⁰⁶

Süleymaniye Vakfisi'nde Dârülhadis muîdinin taşınması gereken vasıflar da bulunmaktadır. Vakfiyeye göre talebenin en liyâkatlı olanlarından seçilecek muîdin, îade hizmetini yapabilecek evsafa ve yevmiyesinin beş akçe olacağı belirtilmiştir.²⁰⁷ Muîdlere ödenen bu yevmiye miktarı hiç değişmemiştir.²⁰⁸

Aşağıda Kadıasker Rûznâmçeleri'nden Süleymaniye Dârülhadis muîdleriyle ilgili tespit ettiğimiz bilgiler tablo halinde gösterilmiştir.²⁰⁹

	Muîd	Hocası (Müderris)	Mülâzemet Şekli	Hocasının Geçtiği Görev	Memleketi	Kaynak
1	Pir? Veli b. Muharrem (min kasaba-i Taraklı?)	Müteaccim Ali (Mehmed)	Mevtâdan	—	Taraklı Yenicesi (Sakarya)	RKR, 7, s. 66.

²⁰³ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 1378; Berkî, *a.g.e.*, 38. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 7-8; Baltacı, *a.g.e.*, I, 113; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 393.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 8; Baltacı, *a.g.e.*, a.y.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 7-8.

²⁰⁶ Baltacı, *a.g.e.*, I, 114.

²⁰⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

²⁰⁸ Örneğin bkz. *MAD.d.*, 6233, s. 2.

²⁰⁹ Tablodaki bilgilerle ilgili bazı değerlendirmeler için bu bölümdeki "Sosyal Hayat" bahsinde yer alan "Müderris, Muîd ve Talebelerin Sosyal Tabanları" kısmına bakınız.

	Yenicesi)					
2	Abdülaziz b. Mehmed et-Tirevî	Ali Çelebizâde Abdullah Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Tire (Aydınlı-İzmir)	RKR, 9, s. 54.
3	Mehmed b. Sinan el-İstanköyî?	Ali Beyzâde İbrahim Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	İstanköy (Yunanistan)	RKR, 9, s. 20.
4	es-Seyyid Ali b. Mezid el-Aksarayî	Mehmed Bahsi	İâdeden	_____	Aksaray	RKR, 7, s. 90.
5	Hüseyin b. Ali el-Kastamonî	Niksarizâde Mahmud (Mehmed) Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Kastamonu	RKR, 7, s. 100.
6	Abdurrahman b. Yunus es-Sinobî	Şeyhzâde Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Sinop	RKR, 12, s. 73.
7	Mahmud b. Hüseyin el-Boluvî	Şeyhzâde Ahmed Efendi	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 17, s. 62.
8	Ahmed b. Yahya el-Germiyânî	Sadreddinzâde Muhammed Emin	İâdeden	Halep kadılığı	Germiyân (Kütahya)	RKR, 13, s. 8.
9	Ebu'l-Kasım b. Mehmed ed-Diyarbakrî	Şeyh Mehmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Diyarbakır	RKR, 12, s. 67.
10	İsmail b. Mustafa el-Karahisarî	Kudsî Muhammed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 12, s. 68.
11	Hasan b. Hüseyin an Karahisar-ı Şarkî?	Mehmed Efendi (Kara Dâvûdzâde oğlu)	İâdeden	Şam kadılığı	Karahisar-ı Şarkî? (Giresun)	RKR, 9, s. 82.
12	Ömer b. Derviş el-Bosnavî	Muidzâde Mehmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Bosna	RKR, 9, s. 86.
13	Mustafa b. Abdullah el-Halebî	Mutahhar Efendi	İâdeden	Mekke kadılığı	Halep	RKR, 9, s. 94.
14	el-Hac Mehmed b. İlyas el-Boluvî	Muid Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Bolu	RKR, 14, vr. 15a.
15	Abdüllatif el-Amasî	Mehmed Şerif Efendi (Ahizâde Seyyid Mehmed Efendi)	İâdeden	Bursa kadılığı	Amasya	RKR, 16, vr. 23b.
16	Mehmed b. Mustafa [Edremid'den]	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Edremit (Balıkesir)	RKR, 22, s. 5.
17	İsmail b. Hazm? el-Bosnavî	(Biber Birâderi) Hasan Efendi	Mevtâdan	_____	Bosna	RKR, 19, s. 5.
18	Mehmed b. Kemal el-Kastamonî	Sa'dizâde es-Seyyid Mehmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Kastamonu	RKR, 36, s. 4.
19	Mehmed b. Mehmed el-Maraşî	Hâmid Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Maraş	RKR, 36, s.

	el...?					17.
20	Mahmud b. Abdülkerim Malatyavî	(İshakzâde) Mehmed Salih Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	Malatya	RKR, 36, s. 19.
21	Ali b. Receb el-Yenişehrî	İshakzâde Mehmed Salih ²¹⁰	İâdeden	Selanik kadılığı	Yenişehir (Bursa?/İzmir?)	RKR, 40, vr. 5a.
22	İbrahim b. Ahmed [Hacıoğlupazarı'ndan]	Kemal Efendizâde Ahmed Efendi	İâdeden	Halep kadılığı	Hacıoğlupazarı (Bulgaristan)	RKR, 40, vr. 3b.
23	İbrahim b. Halil el-'Alâî	Hacizâde Mustafa Efendi	İâdeden	_____	Alâiye(Antalya)	RKR, 40, vr. 5b.
24	es-Seyyid Mustafa b. Hasan el-'Alâî	Cevherizâde Mehmed Efendi	İâdeden	Halep kadılığı	Alâiye (Antalya)	RKR, 50, s. 5.
25	Abdülkadir b. Mustafa [el-kâdi ebûhu] el-Boluvî	Çavuşzâde Ahmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı (Şam pâyesiyile)	Bolu	RKR, 50, s. 9?
26	Mehmed b. Alican el-Ayâşî	(Nefeszâde) Seyyid Abdurrahman Efendi	İâdeden	Nakîbüleşrâf	Ayaş (Ankara)	RKR, 52, vr. 1b.
27	İsmail b. Abülkadir [Zile'den]	Hıfzî Mustafa Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Zile (Tokat)	RKR, 52, vr. 1a.
28	İbrahim b. Osman el-Foçevî	(Mentezâde) Abdürrahim Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	Foça (Bosna)	RKR, 52, vr. 7a.
29	Ebubekir b. Mustafa [el-kâdi ebûhu, Nif'den]	Uşşakî Mustafa Efendi	Mevtâdan	_____	Nif (Kemalpaşa-İzmir)	RKR, 52, vr. 8a.
30	Abdullah b. Mehmed [Akhisâr'dan]	Kara Halil Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Akhisar (Manisa)	RKR, 53, s. 3.
31	Ahmed b. Mahmud el-Boluvî	Güzelhisari Ahmed Efendi	İâdeden	Selanik kadılığı	Bolu	RKR, 53, s. 9.
32	Süleyman b. Şaban [Kastamonu'dan]	(Beyler Hocası) Ahmed Efendi	İâdeden	Şam kadılığı	Kastamonu	RKR, 55, s. 7.
33	Abdülkadir b. Mehmed el-İstanbulî	(Malatyalı) Mustafa Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 55, s. 18.
34	Mustafa b. Bayram [Bolu'dan]	Tefsîrizâde Mehmed Atâullah Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Bolu	RKR, 54, vr. 12b.
35	Mustafa b. Yunus el-İstanbulî	(Yekçeşm Kürd) Süleyman Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	İstanbul	RKR, 58, s. 8.

²¹⁰ RKR, 40 (1075 tarihli), vr. 5a. Defterde müderris ismi hatalı olarak İshak Efendi şeklinde yazılmıştı. İshakzâde için Bkz. RKR, 36, s. 19; Şeyhî, *a.g.e.*, III, 390-391; Uşşakîzâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s. 394; İszâde, *İszâde Tarihi* (nşr. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996, s. 119.

36	Ali b. Mustafa [İskilip'ten]	(Çeşmizâde) Abdülkerim Efendi	İâdeden	Halep kadılığı	İskilip (Çorum)	RKR, 57, vr. 8b.
37	Ahmed b. Mustafa el-Üsküdarî	(Sahhâf Şeyhzâde) es-Seyyid Mehmed Efendi	İâdeden	Yenişehir kadılığı	Üsküdar	RKR, 57, vr. 8b.
38	Ahmed b. Mehmed [İstanbul'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
39	Halil b. Mevlana Nasır [Erzu- rum'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Erzurum	RKR, 57, vr. 12a.
40	es-Seyyid Mehmed Said b. Ebussuûd ...?	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	?	RKR, 57, vr. 12a.
41	İsmail b. Mehmed el-İstanbulî	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
42	Hafız Hüseyin b. Resul [Kastamo- nu'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Kastamonu	RKR, 57, vr. 12a.
43	Mehmed b. Ahmed [el-müderriş ebûhu, Mani- sa'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Manisa	RKR, 57, vr. 12a.
44	Ahmed b. Ömer [el-müderriş ebûhu, Malat- ya'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Malatya	RKR, 57, vr. 12a.
45	es-Seyyid Yusuf b. es-Seyyid Memed [el-kâdî ebûhu, Siroz'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Siroz (Selanik)	RKR, 57, vr. 12a.
46	Yusuf b. Bekir [el- kâdî ebûhu, Malatya'dan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Malatya	RKR, 57, vr. 12a.
47	Abdullah b. Bekir [İzmir'den]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	İzmir	RKR, 57, vr. 12a.
48	Hasan b. Mehmed [Kazdağı'ndan]	Şerif Efendi	İâdeden	Kudüs kadılığı	Kazdağı (Balıkesir)	RKR, 57, vr. 12a.

B. Talebe

Osmanlılar'da medrese öğrencileri için “talebe”, “müste‘id”, “danişmend” ve “suhte (softa)” kelimeleri kullanılmıştır.²¹¹ Bu kelimelerden her biri diğerinin yerine kullanılabilmeyle birlikte genellikle sıbyân mektebi öğrencisine “talebe”,

²¹¹ Baltacı, *a.g.e.*, I, 114.

şağı seviyelerdeki medrese öğrencisine “suhte”, yüksek seviyedeki medrese öğrencisine de “danişmend” denmekteydi.²¹² Osmanlı medrese derecelerinin en alt seviyesinde yer alan Hâşiye-i Tecrîd medreselerinin derslerini anlayabilmek için en azından okuma-yazma ve bir miktar ilmihal bilgilerinin öğrenilmiş olması gerekirdi. Bu nedenle talebe, sıbyân mektebini bitirerek veya o seviyede özel bir eğitim görerek medreselere başlardı. Böylece Hâşiye-i Tecrîd medreselerinde derse başlayan talebe buradaki dersleri okuduktan sonra hocasından icâzet (temessük)²¹³ ile Otuzlu bir medresedeki derslere devam eder, buradan icâzetle Kırklı bir medreseye, oradan icâzetle Ellili’ye ve oradan da icâzetle Sahn-ı Semân veya Süleymaniye’ye yahut aynı derecedeki başka medreselere girerek medrese tahsilini bitirir ve mülâzemet için sıraya girerdi.²¹⁴

Medreselerdeki talebe sayısı, medreselerin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, Osmanlı medreselerinin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttuğu talebe sayısınının 20’yi geçmediği bilinmektedir. Örneğin Osmanlı’nın en büyük medreseleri olan Sahn ve Süleymaniye medreselerinin her birinde 15’er talebe eğitim öğretim görmektedir.²¹⁵ Süleymaniye Vakfiyesi’nde, hem Süleymaniye Medreseleri’nin her birinde hem de Dârülhadis talebe hücrelerinde 15’er talebenin kalacağı ve harçlık niteliğinde günlük 2’şer akçe alacakları belirtilmektedir. Dârülhadis’le ilgili kısımda “...ve talebe-i ilimden on beş kimesne hüccürâtda sâkin olup âdet-i me’lûfe üzere derslerine müdâvim ve tahsil-i ulûm u maârifeye mülâzim olup, şügl iderlerse vazife-i yevmiyyeleri ikişer akçe ola...”²¹⁶ denmektedir. Buna göre burada kalacak 15 öğrencinin, derslerine devam edip ilim tahsilıyla meşgul olmaları durumunda 2’şer akçelik yevmiyeyi hak edecekleri belirtilmektedir. Talebenin aldığı bu ücretler asırlarca hiç değişmemiştir. Süleymaniye Vakfi’yla ilgili muhasebe defterlerinde, araştırdığımız dönem içerisinde Süleymaniye Dârülhadisi’nde hep 15 öğrenci kalmasına rağmen daha sonraki dönemlerde bu rakamın bazen arttığı görülmektedir. Örneğin Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan 25 Cemâziyelevvel 1206/20 Ocak 1792 tarihli bir

²¹² A.mlf., a.g.e., I, 115. Ayrıca bkz. Kazıcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, 175-176. Danişmend’in yüksek öğrenim talebesi anlamındaki kullanımı aşağıdaki ifadelerde açıkça görülmektedir: “...ve talebeden biri danişmend olmak murad eylese, ibtidâ (önce) ulemâdan bir zata varup Hâric derslerini yani mukaddemât-ı ulûmu taallüm ve tahsil itdikden sonra ol zâtın tavassut ve delâleti ile müderrisinden birine varup ve Dâhil derslerini görüp Sahn derslerine kesb ü liyâkât eylerdi.” Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I, 109; Uzunçarşılı, a.g.e., 261.

²¹³ İcâzetnâmelerle ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 75; Hüseyin Atay, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 13, Ankara 1981, s. 188 vd.

²¹⁴ Baltacı, a.g.e., I, 115.

²¹⁵ A.mlf., a.g.e., a.y.

²¹⁶ Kürkcüoğlu, a.g.e., 32.

nüfus defterine göre Süleymaniye Dârülhadisi'nde 45 kişi kalmaktadır.²¹⁷ 1264/1847-48 tarihli başka bir defterde ise burada kalan öğrenci sayısının diğer dört medreseyle birlikte tekrar vakfiyedeki seviyesi olan 15'e indiği görülmektedir.²¹⁸

Bütün Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Süleymaniye Medreseleri'nde de eğitim-öğretim erkeklere göre düzenlenmiş, kadınların eğitimi için herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Vakfiyede öğrencilerle ilgili bölümde kadınlarla ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan Dârülhadis'te de kadınlar için herhangi bir düzenleme veya faaliyetin olmadığı, bu nedenle talebe hücrelerinde sadece erkek öğrencilerin kaldığı görülmektedir.

Medreselerde talebelerin sağlıklı bir eğitim alabilmesi için disipline azamî derecede özen gösterilirdi. Disiplin cezaları, işlenen suçların niteliğine göre verilir, bu bağlamda hem maddî hem de manevî cezalar bulunmaktaydı. Öğrencinin başarısız sayılıp akrabalarının gerisine düşmesi, müderris ve öğrenciler arasında itibar kaybı ve sosyal yaptırıma maruz kalması manevî; öğrencinin medreseden kovulması, bursların kesilmesi, sürgün ve hapis ise maddî cezalar arasındaydı.²¹⁹ Örneğin araştırdığımız dönem sonrası XVIII. asır ortalarına doğru İstanbul'da Süleymaniye Dârülhadisi ve Ayasofya Medresesi'nde kalan üç talebenin, "*talebe-i 'ulûma sezâ olmayan hılâf-ı şer'-i şerîf harekete ictisâr eylediğine binâen li-ecli't-te'dîb*" Bursa'ya sürüldükleri belirtilmiştir.²²⁰ Tüm bunlara rağmen, kamu düzenini sarsan terörist faaliyetler ve bu çerçevede güvenlik güçleri ile çatışma esnasında öldürülme dışında, medrese öğrencileri ve personeline ölüm cezasının uygulanmadığı bilinmektedir.²²¹

Bütün Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Süleymaniye Medreseleri ve Dârülhadis'te de sistemin sünnî bir temele dayandığı söylenebilir. Sünnîlik konusunda duyarlı davranan devletin, sünniliğin alt mezhepleri arasında ise herhangi bir ayırım yapmadığı anlaşılmaktadır. Zira Süleymaniye Dârülhadis talebelerinin Osmanlı'nın hemen her coğrafyasından geldikleri, dolayısıyla buralardan gelen talebelerin o diyarların yaygın mezhebine de bağlı oldukları söylenebilir.

²¹⁷ K.K.d., 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92), s. 22-25).

²¹⁸ K.K.d., 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyün Ruûs Kalemi, Tarih: 1157/1744-45), s. 6-7.

²¹⁹ Hasan Akgündüz, *a.g.e.*, 440.

²²⁰ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 140.

²²¹ Hasan Akgündüz, *a.g.e.*, a.y.

Aşağıda Kadıasker Rûznâmçeleri’nden Süleymaniye Dârülhadis talebeleriyle ilgili tespit ettiğimiz bilgiler tablo halinde gösterilmiştir²²²:

	Danışmend (Öğrenci)	Hocası	Mülâzemet Şekli	Hocasının Geçtiği Görev	Memleketi	Kaynak
1	Abdülvehhab b. Ömer el-Germiyânî	Müteaccim Ali (Mehmed) Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 7, s. 77.
2	Mustafa b. İsa el-Kastamonî	Müteaccim Ali Efendi	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 7, s. 80.
3	Mehmed b. Mustafa en-Niksarî	Müteaccim Ali Efendi	Mevtâdan	_____	Niksar (Tokat)	RKR, 7, s. 80.
4	Sinan b. Veli el-Karahisarî	Mehmed Bahsi Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 7, s. 90.
5	Mustafa b. Hasan el-(Kara)hisarî	Mehmed Bahsi Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Karahisar (Afyon?/Kayseri?/Malatya?)	RKR, 7, s. 90.
6	Emrullah b. Piri er-Rûmî	Mehmed Bahsi Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Rum (Amasya-Sivas[Eyalet-i Rum])	RKR, 7, s. 90.
7	Mustafa b. İlyas el-Hamidi	Mehmed Bahsi Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Hamid (Isparta)	RKR, 7, s. 90.
8	Hüseyin b. Hasan es-Sîrevî?	Niksarizâde Mahmud (Mehmed) Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire (İzmir)	RKR, 7, s. 102.
9	Fazlullah b. Mehmed es-Sîrevî (Tireli)	Niksarizâde Mahmud Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire	RKR, 7, s. 102.
10	Hasan b. Piyale es-Sîrevî	Niksarizâde Mahmud Efendi	Teşriften	Süleymaniye Dârülhadisi	Tire	RKR, 7, s. 102.
11	İslam b. Mustafa an kaza-i Aydonat	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Aydonat (Yanya-Yunanistan)	RKR, 9, s. 90.
12	Receb İbn el-Hacc İbrahim Ladikî	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Ladik (Samsun)	RKR, 9, s. 90.
13	Mahmud b. Muhammed Zeytûni	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Zeytun (Çorum?/Yunanistan?)	RKR, 9, s. 90.
14	Ali b. Derviş el-	Mutahhar Efendi	Teşriften	Mekke kadılığı	Bosna	RKR, 9, s.

²²² Tablodaki bilgilerle ilgili bazı değerlendirmeler için bu bölümdeki “Sosyal Hayat” bahsinde yer alan “Müderres, Muîd ve Talebelerin Sosyal Tabanları” kısmına bakınız.

	Bosnavî					90.
15	Mehmed b. Yusuf el-Germiyânî.	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 22, s. 8.
16	İlyas b. Selim el-Manyasî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Manyas (Balıkesir)	RKR, 22, s. 8.
17	Hüseyin b. Musa el-Boluvî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 22, s. 14.
18	Hasan b. Mehmed?	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	?	RKR, 22, s. 14.
19	Abdurrahman b. Abdülfettah el-Kastamonî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 22, s. 14.
20	Mehmed b. Abdullah el-Karamanî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Karaman	RKR, 22, s. 14.
21	Mehmed b. Ahmed Lofça'dan	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Lofça (Bulgaristan)	RKR, 22, s. 14.
22	Ahmed b. Cuma es-Sivasî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Sivas	RKR, 22, s. 14.
23	Ali b. Hasan el-Bosnavî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Bosna	RKR, 22, s. 14.
24	Abdullah b. İsmail el-Germiyânî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Germiyan (Kütahya)	RKR, 22, s. 14.
25	Seyfullah b. Mehmed el-Boluvî	Hısım Yahya Efendi	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 22, s. 14.
26	Mehmed b. Abdülfettah el-Alâî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Alâiye (Antalya)	RKR, 19, s. 7.
27	Hüseyin b. Nizâmî et-Tûsî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Tûs (İran)	RKR, 19, s. 7.
28	Ömer b. Ramazan Eskişehir'den	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Eskişehir	RKR, 19, s. 7.
29	İshak b. Veli el-Eyyubî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Eyüp (İstanbul)	RKR, 19, s. 7.
30	Murtaza b. Alaüddin es-Seferihisarî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Seferihisar (İzmir)	RKR, 19, s. 7.
31	Mehmed b. Zülfikar el-Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
32	Mahmud b. Ahmed el-İstanbulî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	İstanbul	RKR, 19, s. 7.
33	İlyas b. Hıdır el-Konevî?	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Konya	RKR, 19, s. 7.
34	Receb b. Ahmed el-Boluvî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 19, s. 7.
35	Ali b. Pir Mehmed	Hasan Efendi	Mevtâdan	_____	Amasya	RKR, 19, s.

	[Amasya'dan]	(Biber Birâderi)				7.
36	es-Seyyid Himmet b. Talib el-Boluvî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bolu	RKR, 19, s. 7.
37	Yusuf b. Mehmed el-Amasî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Amasya	RKR, 19, s. 7.
38	Zekeriya b. Beşaret el-Bosnavî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Bosna	RKR, 19, s. 7.
39	Ali b. Yunus el-Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
40	Abdurrahman b. Mehmed el-Kocevî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kocaeli	RKR, 19, s. 7.
41	Ali b. Yusuf el-Kastamonî	Hasan Efendi (Biber Birâderi)	Mevtâdan	_____	Kastamonu	RKR, 19, s. 7.
42	Mehmed b. Mustafa el-İstanbulî	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 53, s. 3.
43	Seyyid Abdülkadir b. Şihabüddin ...?	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	?	RKR, 53, s. 3.
44	Süleyman b. Mustafa el-İstanbulî	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 53, s. 3.
45	Şeyh Mehmed b. Şeyh Mehmed [Akhisar'dan]	(Kara) Halil Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	Akhisar (Manisa)	RKR, 53, s. 3.
46	Mustafa (b.) Mustafa (b.) Mustafa ²²³	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	?	RKR, 57, vr. 12a.
47	Abdullah b. Abdurrahman el-İstanbulî	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	İstanbul	RKR, 57, vr. 12a.
48	Abdullah b. eş-Şeyh Osman [Karaca'dan]	Şerif Efendi	Teşriften	Kudüs kadılığı	Karaca (Gümüşhane)	RKR, 57, vr. 12a.
—	Öğrenci isimleri ve kaç kişi oldukları belirtilmemiş	Emin Kösesi Yahya Çelebi	Mevtâdan	_____	_____	TSMA.d., 5605/2, vr. 4a.
—	4 öğrenci (adları verilmemiş)	Muslihiddin Mustafa en-Niksari	Nevbetten	_____	_____	TSMA.d., 5605/2, vr. 2a.

C. Diğer Personel (Hizmetliler)

Hem vakfiye hem de muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'in toplam 21 kişilik personelinden 4'ü hizmetli kadrosunda çalışıyordu. Bunlar *bevâb*, *ferrâş*, *kennâs-ı helâ* ve *sirâcî*den oluşmaktaydı. Süleymaniye Evkafı'yla ilgili muhasebe

²²³ Defterde Mustafa kelimesi üç defa arka arkaya, arada herhangi bir şey olmadan yazılmıştır. Kanaatimizce arada "b." (oğlu) olmalıdır.

defterlerine göre bu hizmetli kadrosundakiler araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir. Adı geçen personelle ilgili ayrıntılar ise aşağıdaki şekildedir:

1. Bevvâb (Kapıcı)

Bevvâb, kapıcı demektir.²²⁴ Vakfiye ve muhasebe defterlerinde göre Dârülhadis'te 1 kapıcı bulunmaktaydı. Vakfiyeye göre bevvâbın sâdık (doğru sözlü, sadâkat sâhibi/içten bağlılığı olan, dürüst ve güvenilir) olması, kapıcılık hizmetini bilmesi, hizmetinde dâim olması (sürekli hizmet etmesi), zayıflık/bezginlik/bıkkınlıktan uzak olması ve güneş doğmadan (sabah namazı vaktinde) medrese kapısını açıp yatsıdan sonra da kapatması gerekmektedir.²²⁵

2. Ferrâş (Hademe, Süpürme Görevlisi)

Ferrâş, döşemeci, hizmetçi ve süpürgeci gibi anlamlara gelir.²²⁶ Burada ise hademe veya süpürme görevlisi anlamında kullanılmıştır. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'te 1 ferrâş vardı. Vakfiyeye göre ferrâşın temizliğine dikkât etmesi, hademelik veya süpürme işinden anlaması (mahâretli olması), medreseyi (avlu, dershane vs.) düzenli olarak süpürmesi ve görevini lâıyıkıyla yapması gerekmektedir.²²⁷

3. Kennâs-ı Helâ (Tuvalet Temizlikçisi)

Çöpçü, süpürücü, tuvalet temizlikçisi gibi anlamlara gelen kennâs²²⁸, burada "kennâs-ı helâ" şeklinde tuvalet temizlikçisi anlamında kullanılmıştır. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre Dârülhadis'te 1 kennâs-ı helâ vardı.²²⁹ Vakfiyeye göre kennâs-ı helâ'nın sabırlı, gayretli ve temiz olması gerekmektedir.²³⁰

4. Sirâcî (Kandilci, Aydınlatma Görevlisi)

Sirâcî, Osmanlı Devleti'nde mum ve kandillerin bakım ve yakımı işleriyle görevli olan kimse demektir.²³¹ Kısaca, kandilci veya aydınlatma görevlisi de denilebilir. Vakfiye ve muhasebe defterlerine göre, Süleymaniye Medreseleri'nin dördünde olduğu gibi Dârülhadis'te de 1 sirâcî vardı. Vakfiyeye göre sirâcî'nin aydınlatma işiyle ilgili bilgi sahibi olması ve kandil veya mumları yakma ve söndürme işinden anlaması gerekmektedir.²³²

III. Sosyal Hayat

²²⁴ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 305.

²²⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, 32.

²²⁶ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 986.

²²⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

²²⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, 508.

²²⁹ Muhasebe defterlerinden bir örnek için bkz. *MAD.d.*, 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597), s. 24-25.

²³⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

²³¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, 956

²³² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, a.y.

Süleymaniye Dârülhadisi içerisindeki bütün sosyal ilişkileri tespit etmek ve değerlendirmeleri yalnız bunlara dayandırmak pek mümkün görünmemektedir. Zaten kaynaklarımızda yer alan bilgiler de böyle bir şeye çoğu zaman imkân vermemektedir. Zira biyografisi verilen kişiler, çoğunlukla genel çerçevede ele alınmakta, seçilen çeşitli anekdotlar ise ya zaman ve mekândan bağımsız olarak verilmekte veya müphem ifadelerle nakledilmektedir. Bütün bu zorluklar, eğitim ve öğretim elemanlarının tahsil ve tadrîs dönemleri ile idareciliklerinde yaşadıkları olayları, giriştikleri sosyal ilişkileri ve yetişme durumlarını bir bütün olarak ele almamızı gerektirmektedir. Dârülhadis medresesi, umumî medrese yapılanması içerisinde bir “ara durak” veya “son durak” olarak karşımıza çıktığına göre, diğer medreselerde yaşanan olayları ve meydana gelen ilişkileri, Dârülhadis için de geçerli saymak gerekecektir. Zira bir yol üzerindeki duraklar aynı görevi ifa ediyorlarsa, benzer hadiseler sahne olmaları da çok tabiidir.²³³ Müderrisler dışında yer alan personelle ilgili kaynaklardaki bilgi yetersizliği sebebiyle bu bölümde ağırlıklı olarak müderris merkezli bir sosyal hayat ele alınacaktır.

A. Tasavvuf ve Tarikatlarla İlişkiler

Osmanlı Devleti'nde XVI. asrın ilk yarısında (1500-1566) devlet ricâli gibi medrese çevrelerinin de tasavvuf ve tasavvuf erbabına fazla rağbet ettikleri; bu dönem ilmiye mensuplarının bir kısım tasavvufî meselelerde meşâyih'ten farklı düşünmekle birlikte, yine de genel manada tercihlerini tasavvuftan yana koydukları bilinmektedir. Öyle ki o dönem kaynaklarında tasavvuf karşıtı olarak üç beş âlimin adı zikredildiği halde bu dönemde birçok medreselinin tarikata intisab ettiği ya da sevgi duyduğu ve çoğu mutasavvıfın da ilmiyeden olduğu belirtilmektedir.²³⁴ XVII. asırda da medrese ve çevrelerinin tasavvufa rağbet ettikleri, özellikle ilmiyenin zirvesindeki şeyhülislamların çoğunun tasavvuf ve mutasavvıflara yakın durdukları görülmektedir.²³⁵ İlmiyenin en tepe noktasındaki zümre olan şeyhülislamların tasavvufla ilişkilerinin, genel anlamda ilmiye mensuplarının tasavvufa bakışını da yansıttığı söylenebilir.

Araştırdığımız dönem içerisinde tasavvufa ilgi duyan veya mutasavvıflarla çeşitli şekillerde ilişkisi olan birçok Dârülhadis müderrisi bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ya babası ya da yakınlarından biri meşâyih'ten olan Dârülhadis müderrisleriyle ilgili bilgiler şöyledir: Muhaşşî Sinan'ın babası Şeyh Hüsameddin, Halvetiyye meşâyihinin büyüklerinden olup Amasya'da medfûn

²³³ Sahn-ı Semân müderrisleriyle ilgili benzer bir değerlendirme için bkz. Unan, *a.g.e.*, 182-183.

²³⁴ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 342-343.

²³⁵ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osav Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007, s. 453.

olan Şeyh Habip Karamânî'nin halifelerindendir.²³⁶ Abdülkadir Şeyhî Efendi, Halvetî meşâyihinden Sivasî Tekkesi şeyhi Hacı Efendi (Abdurrahim el-Müeyyedî, Hacı Çelebi)'nin (ö. 944/1537-38) oğludur ve babası dolayısıyla "Şeyhî" lakabını almıştır.²³⁷ Yavuz Çelebi (Seyyid Mehmed en-Nakîb)'in dedesi Seyyid Ali Efendi, Halvetiyye Tarikatı'nın Zeyniyye koluna mensuptur.²³⁸ Sadreddinzâde Muhammed Emin, dersiâm ve mutasavvîf (Halvetî) Sadreddin-i Şîrvânî'nin oğludur.²³⁹ Şerif Efendi (Şerif b. Şeyh Mahmud), Halvetiyye şeyhlerindeni Yenişehirli Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur.²⁴⁰ Kudsi Muhammed, Nakşî şeyhlerinden Emir Buhârî'nin damadının damadı olan Abdullatîf en-Nakşibendî'nin (ö. 971/1563-64) torunudur (kızının oğlu).²⁴¹

Akrabalık dışında herhangi bir tarikata bağlı olan müderrisler de bulunmaktadır. Bunlarla ilgili tespit ettiğimiz bilgiler de şöyledir: Ebülmeyâmin Mustafa Efendi, Bayrâmîyye tarikatının kollarından olan Melâmîyye'nin temsilcilerinden Hacı Ali Bey (İdris-i Muhtefî)'nin (ö. 1024/1615) bağlılarından.²⁴² Ancak, Ebülmeyâmin, tarikat mensubu olduğunu halktan gizlemiştir. Esad Efendi, zâhirî ilimlerin yanı sıra manevî ilimlere de merak sararak Celvetî Tarikatı'nın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'ye intisab etmiştir. Esad Efendi'nin Hüdâyî ile yakınlıklarının, babaları zamanında başladığı, babasının ve ağabeyi Mehmed Efendi'nin cenaze namazlarının da Hüdâyî tarafından kılındığı belirtilmiştir.²⁴³ Şeyhzâde Ahmed, Akçakızanlık'ta, hangi tarikattan olduğunu tespit edemediğimiz bir derviş olan Zâhid Mehmed Efendi'nin oğludur.²⁴⁴ Feyzullah Efendi, ailecek Halvetîliğe bağlıdır.²⁴⁵ Sadreddinzâde Sâdık Mehmed, Halvetî şeyhi Cihangir Şeyhi'nden²⁴⁶ inâbet alıp onun tarikatına girmiştir.²⁴⁷ Ayrıca Sadreddin-i Şîrvânî soyundan olduğundan kendisine "Sadreddinzâde" denmiştir. La'lizâde Şeyh Mehmed Efendi, Bayrâmîyye tarikatının Melâmîyye kolunun

²³⁶ Atâî, *a.g.e.*, 248.

²³⁷ A.mlf., *a.g.e.*, 327.

²³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, Gregg International Publishers, Westmead 1971 (İstanbul 1308, Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım), s. 138.

²³⁹ Ramazan Altıntaş, "Şîrvânî, Sadreddinzâde", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 208.

²⁴⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 311.

²⁴¹ Atâî, *a.g.e.*, 642.

²⁴² N. Yılmaz, *a.g.e.*, 338, 342-343, 453.

²⁴³ A.mlf., *a.g.e.*, 453. Ayrıca bkz. 359.

²⁴⁴ Atâî, *a.g.e.*, 683.

²⁴⁵ Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 527. Ayrıca bkz. N. Yılmaz, *a.g.e.*, 455.

²⁴⁶ Cihangir Şeyhi, Hasan Burhâneddin Cihangiri (ö. 1074/1663) olmalıdır. Ahmediyye-i Halvetiyye'nin Ramazaniyye koluna bağlı olan Cihangiriyye adlı alt kol kendisi tarafından XVII. asırda İstanbul'da kurulmuştur. Bkz. N. Yılmaz, *a.g.e.*, 167-169.

²⁴⁷ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 104.

temsilcilerinden Sarı Abdullah Efendi'nin torunudur.²⁴⁸ La'îzâde'nin, dedesi Sarı Abdullah Efendi'ye bağlanıp ondan feyiz aldığı ve Nakşibendiyye'den Mekke'de bulunan Ahmed Yekdest ve Şeyh Murad Buhârî'ye intisab ettiği belirtilmiştir.²⁴⁹ İmamı Sultânî Yusuf, gençlik yıllarında Şam'da Halvetiyye meşâyihinden Şeyh Ahmed Gassâlî'ye intisab etmiş, daha sonra ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir.²⁵⁰ Uzun Hasan, dönemindeki Nakşî şeyhlerinden Mahmud Efendi'ye intisab edip 20 seneye yakın bu tarikatta hizmet etmiştir.²⁵¹ Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Efendizâde), farklı medreselerde müderrislik ve bazı kadılıklarda bulunduktan sonra 1066 Cemâziyelâhir'inde babasının şeyhülislamlıktan azdiliplip Mekke kadılığına atandığı dönemde gittiği Konya'da Mevlevî şeyhi Şeyh Hüseyin Efendi'ye (ö. 1017) intisab edip bir müddet Konya'da kalmıştır.²⁵² Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi, Bayramiyye tarikatına mensuptu.²⁵³ Uşşakî Mustafa Efendi, yetişme çağında ilim tahsili arzusuyla gittiği Bursa'da Şeyh Mısri Mehmed Efendi'ye intisab etmiş ve burada on bir sene kalmıştır.²⁵⁴

Kimi Dârülhadis müderrisleri şeyhülislamlık yaptıkları dönemde bazı meşâyih'in cenaze namazlarını kıldırılmış veya müderris yakınlarından birinin cenaze namazı meşâyih tarafından kılınmıştır. Örneğin Nakşî meşâyihinden Tireli Ahmed Efendi'nin (1034/1625 civarı) cenaze namazını Dârülhadis müderrisliği de yapan Şeyhülislam Esad Efendi kıldırılmıştır.²⁵⁵ Esad Efendi'nin babası Hoca Sadeddin ve ağabeyi Mehmed Efendi'nin cenaze namazlarını ise Hüdâyî kıldırılmıştır.²⁵⁶

Meşâyih, bazen zaruretten dolayı görev başında olmayan şeyhülislamlara vekâlette bulunmuş, bazen de Beyâzîd Medresesi'nde şeyhülislamlara ders vekilliğini yapmıştır. Örneğin 1030/1621 senesinde Sultan Osman'ın Leh (Hotin) Seferi'ne Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Esad Efendi de beraberinde katıldığı için Tireli Ahmed Efendi Şeyhülislam vekilliğini, Esad Efendi seferden dönünceye kadar yürütmüştür.²⁵⁷ Yine Nakşî meşâyihinden Esiri Damağı Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1120/1708), Dârülhadis müderrislerinden Deb-

²⁴⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 288.

²⁴⁹ N. Yılmaz, *a.g.e.*, 352-353.

²⁵⁰ Şeyhî, *a.g.e.*, III, 136.

²⁵¹ A.mlf., *a.g.e.*, III, 375-376.

²⁵² A.mlf., *a.g.e.*, III, 476.

²⁵³ Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, II, İstanbul 1333, s. 480.

²⁵⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 26. Şeyh Mısri Mehmed, Vardarı Şeyhzâde Mehmed'in Halvetî şeyhlerinden olan babası Şeyh Mehmed Efendi olmalıdır. Vardarı Şeyhzâde Mehmed ve babası için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, III, 123-124.

²⁵⁵ N. Yılmaz, *a.g.e.*, 384, 455.

²⁵⁶ A.mlf., *a.g.e.*, 453. Ayrıca bkz. 359.

²⁵⁷ Atâî, *a.g.e.*, 759. Ayrıca bkz. N. Yılmaz, *a.g.e.*, 384.

bağzâde Mehmed Efendi, Ebu Saîdzâde Feyzullah ve Sâdık Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlıklarında onlara Beyazıt Medresesi'nde ders vekilliği yapmıştır.²⁵⁸

Tasavvufî çevreyle münasebetleri olmasına rağmen kaynaklarda tasavvufla ilişkisinden bahsedilmeyen pek çok ilmiye mensubunun olabileceği de belirtilmiştir. Örneğin Şeyhülislam Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi ile Dârülhadis müderrislerinden Şeyhülislam Ebülmeyâmin Mustafa Efendi tarikat mensubu oldukları halde bunu halktan gizlemişlerdir.²⁵⁹

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere, 19 Dârülhadis müderrisinin tasavvuf veya mutasavvıflarla bir şekilde bağlantısı bulunmaktadır. Bunlardan özellikle 10'unun tarikatlarla bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Dârülhadis müderrislerinin, Osmanlı coğrafyasında kendi dönemlerinde etkin olan birden çok tarikatla ilişkileri veya bağlantılarının olduğunu, bunlar arasında Halvetilik ve Nakşilik'in başta geldiğini, diğer tarikatların her biriyle de farklı şekillerde ilişkilerin sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Darühadis talebelerinden de tasavvuf ve tarikatlarla bağlantısı olanlar bulunmaktaydı. Örneğin Dârülhadis'te talebelik yaptığı belirtilen Horasanîzâde Mevlana Derviş Ali Dede'nin (ö. 1082/1671-72), Süleymaniye Dârülhadisi'ni bitirdikten sonra memleketi Kırşehir'e dönerek Hacı Bektaş nahiyesindeki Pir Evi diye bilinen Bektâşî tekkesine intisâb ettiği; bu ilişkisinden dolayı onun, Pir Evi Dergâhı'nın şeyhi Dimetokalı Vahdetî Dede tarafından halife tayin edilerek sefere katılacak Bektâşî kafilesine baş tayin edildiği, bu grubun İstanbul'a giderek orduya katıldığı ve beraberce Girit'e gittikleri (25 Rebülâhîr 1055/20 Haziran 1645); Horasanîzâde'nin de 1082/1671-72 tarihinde burada vefat ettiği ve kendi ismiyle anılan Kandiye şehrinin 3,5 km güneyindeki Horasanlı Dergâhı'nın bahçesine defnedildiği belirtilmiştir.²⁶⁰

Yine Halvetiyye-Ramazaniyye tarikatının Cerrâhiyye kolunun kurucusu olan Nureddin Cerrâhî'nin (ö. 1133/1721)²⁶¹, Süleymaniye'deki tahsili esnasında Yenişehirli Abdullah Efendi'den (ö. 1156/1743) ders aldığı ve Süleymaniye

²⁵⁸ Şeyhî, *a.g.e.*, IV, 417. Ayrıca bkz. N. Yılmaz, *a.g.e.*, 452.

²⁵⁹ Öngören, *a.g.e.*, 357.

²⁶⁰ Orhan Fuat Köprülü, "Ustazâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşîliğin Girit'te İntişarı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX, İstanbul 1979-1980, s. 40-42; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 258-259. Ayrıca bkz. a.mlf., *Anadoluda Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001 Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2002, s. 122.

²⁶¹ Nureddin Cerrâhî hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Cemal Öztürk, "Nureddin Cerrâhî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 252-253.

Dârülhadisi'nde de öğrenim gördüğü belirtilmiştir.²⁶² Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderrislik yaptığı²⁶³ ve Nureddin Cerrâhî'nin Dârülhadis'te öğrenim gördüğü belirtildiğine göre Nureddin Cerrâhî Dârülhadis'te ders almış olmalıdır.

B. Müderris, Muîd ve Talebelerin Sosyal Tabanları

Dârülhadis müderrislerinin biyografileri incelendiğinde, bunların birçoğunun ilmiye mensubu bir aileden (ulemâdan) geldiği görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla medresenin kuruluş tarihi olan 1557 yılından 1700'e kadar biyografisini incelediğimiz 92 müderristen yaklaşık olarak 47'si (% 51) ilmiye mensubu bir aileden gelmektedir. Ancak baba mesleğini tespit edemediğimiz 35 kişi bulunmaktadır ki bunların da bazılarının ilmiye mensubu olma ihtimali yüksektir. Geride kalan 10 kişinin babası ise 4'ü meşâyih veya derviş; diğer 6'sı hassa emini, kâtip, divan efendisi, mahkeme başkâtibi, debbâğ şeyhi ve tüccardır (1'er).

Dârülhadis müderrislerinden bazılarının birbirleriyle akrabalık bağları da bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla birbirleriyle akrabalık bağı bulunan müderrisler aşağıdaki şekildedir:

Muslihiddin Mustafa: Niksarîzâde Mehmed'in babası

Ahîzâde Mehmed b. Nurullah: Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin babası, Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi) ve Ahîzâde Yahya'nın dedesi (Ahîzâde Yahya ve Ahîzâde Seyyid Mehmed'in babaları farklıdır. Aşağıya bkz.)

Abdülkadir Şeyhî: Hısım Yahya'nın babasının amcası

Zekeriya Efendi: İzzetî Şeyh Mehmed'in dedesi

Esad Efendi: Abdülaziz Efendi'nin kardeşi (Hoca Sadeddin'in oğulları), Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)'nin dedesi

Ahîzâde Hüseyin: Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın oğlu, Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin babası, Ahîzâde Yahya'nın amcası

Niksarîzâde Mehmed: Muslihiddin Mustafa'nın oğlu

Ahîzâde Yahya: Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu, Ahîzâde Hüseyin'nin yeğeni (kardeşi Ahîzâde Abdülhalim'in oğlu), Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi)'nin amcası (Ahîzâde Abdülhalim)'in oğlu

²⁶² Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IX, Pest 1827-1835 (yeni baskı, Graz, 1963), s. 145'ten naklen Şenay Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrâhî und sein orden: 1721-1925*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982, s. 28.

²⁶³ Bkz. Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 100-101.

Sadreddinzâde Muhammed Emin: Sadreddinzâde Sadık Mehmed Efendi'nin dedesi

Ahîzâde Seyyid Mehmed Efendi (Mehmed Şerif Efendi): Ahîzâde Hüseyin (Ahîzâde Yahya'nın amcası)'nın oğlu ve Ahîzâde Mehmed b. Nurullah'ın torunu

Hısım Yahya: Hısım Yahya'nın Babası Mehmed, Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin yeğeni (kardeşi Ali'nin goğlu)

Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde): Esad Efendi'nin torunu, Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi'nin kardeşi

Ebu Saîdzâde Feyzullah Efendi: Esad Efendi'nin torunu ve Ahmed Efendi (Şeyhülislam Ebu Saîd Mehmed Efendizâde)'nin kardeşi

İzzetî Şeyh Mehmed: Zekeriya Efendi (Bayramzâde)'nin torunu, Debbağzâde Mehmed'in kayınpederi

Şa'rânîzâde Ebussuûd: Şa'rânîzâde Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi
Debbağzâde Mehmed: İzzetî Şeyh Mehmed'in damadı

Sadreddinzâde Sadık Mehmed: Sadreddinzâde Muhammed Emin'nin torunu

Görüldüğü üzere Hoca Sadeddin ve Ahîzâde ailelerinden dörder; Abdürrahim el-Müeyyedî, Sadreddin-i Şîrvânî, Abdürrahim eş-Şa'râvî, Muslihiddin Mustafa ve Zekeriya Efendi ailelerinden ise ikişer kişi bulunmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı ilmiye teşkilatının başka kademelerinde olduğu gibi burada da bazı ailelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Oranları günümüzle kıyasladığımızda garipsenecek bir durum olmadığı, zira günümüzde de hangi meslek grubundan olursa olsun, birçok ailede baba mesleğinin devam ettirildiği veya benzer-yan alanlardaki mesleklerin tercih edildiği söylenebilir.

Müderrislerin doğum yerlerini incelediğimizde ise İstanbul, Edirne, Bursa, İzmir, Isparta, Uşak, Amasya, Trabzon, Niksar, Alaiye (Alanya), Ankara, Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Mardin, Aydın, Aksaray, Konya, Karaman, Şirvan (Azerbaycan), Yenişehir (Rumeli), Niğbolu (Rumeli), Bosna, Filibe, Irak, Şam, Mısır ve Tunus gibi Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden müderrislerin olduğunu görüyoruz. Bunlar içerisinde İstanbul'un 9 kişi ile birinci; Amasya'nın 5 kişi ile ikinci; Bursa, Konya ve Şirvan'ın ise 3'er kişi ile üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Diğer iller veya bölgelerden ise 2'şer veya 1'er kişi bulunmaktadır. 34 kişinin ise doğum yerleri tespit edilememiştir. Bu 34 kişiden birçoğunun, ulemâ ailelerine mensup ve İstanbul doğumlu olmaları muhtemeldir. Hâsılı, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden Dârülhadis müderrisi olduğundan müderris seçiminde bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve bu anlamda fırsat eşitliğinin büyük oranda sağlandığını söyleyebiliriz.

Kaynaklarda muîd ve talebeyle ilgili müderrisler kadar ayrıntılı bilgi bulmak mümkün değildir. Mevcut bilgiler de genellikle biyografik olmaktan ziyade mevzî bazı konularla ilgilidir. Konuyla ilgili en çok bilgi bulunabilen kaynakların başında kadıasker rûznâmçeleri gelmektedir. Bu defterlerden, mülâzım olacak talebe veya muîdlerin isim ve eşkâlleri, hocalarının adları, hangi şekilde mülâzım oldukları, hocalarının geçtikleri görevler ve nereli olduklarını tespit edebiliyoruz. Rûznâmçelerdeki bilgilerden oluşturduğumuz tablolarda da görüleceği üzere²⁶⁴, Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden muîd ve talebelerin de olduğu, bunlar arasında İstanbul, Kastamonu, Bolu ve İzmir'in başta yer aldığı, ancak Osmanlı'nın diğer bölgelerinin neredeyse tamamından da talebe ve muîd bulunduğu görülmektedir. Sonuç olarak, müderrislerde olduğu gibi talebe seçiminde de bölge, ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve fırsat eşitliğinin sağlandığını söyleyebiliriz.

C. Süleymaniye Dârülhadisi ve Osmanlı Yönetimi

Tedris hayatlarının bir dönemini Dârülhadis'te geçirdikleri için "Dârülhadis müderrisleri" dediğimiz kişiler, devlet kademelerinde birçok önemli hizmette bulunmuşlardır. Bu müderrislerin çoğu, bazı dönemlerdeki birkaç medreseyi hariç tutarsak, Osmanlı medrese sisteminde Dârülhadis'ten sonra başka yüksek medrese bulunmadığından müderrislik dışında başta mevleviyet kadılığı ve kadıaskerlikler olmak üzere şeyhülislamlık, nakîbüleşrâflık ve padişah hocalığı gibi başka önemli görevler de icra etmişlerdir.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar (1557-1700 arası) Süleymaniye Dârülhadisi'nde 92 müderris görev yapmıştır. Şeyhzâde Ahmed Dârülhadis'te farklı iki dönemde görev yapmış olduğundan²⁶⁵ toplam 93 görev bulunmaktadır. Araştırdığımız dönem içerisinde yer alan bu 92 müderristen 9'u (% 9,7) Dârülhadis'ten hemen sonra yüksek dereceli başka medreselere geçmiştir. 9 kişi de görevde iken başka bir mansıba geçmeye fırsat bulamadan vefat ettiğiinden (92-9) hesaplamanın 83 üzerinden yapılması gerekmektedir. Yani 83 müderristen 9'u (% 10,8) Dârülhadis'ten hemen sonra yüksek dereceli başka medreselere geçmiştir. Bunlardan 6'sı Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'ne; diğer 3'ü ise, her birine birerden olmak üzere, Muradiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmed Medreseleri'ne geçmiştir. Adı geçen medreselerin tamamının padişahlar tarafından inşâ edilmesi ve dolayısıyla da döneminin yüksek dereceli medreseleri olmaları sebebiyle müderrisler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu medreselerin,

²⁶⁴ Bu bölümdeki "Muîd" ve "Talebe" bahislerinde yer alan tablolara bakınız.

²⁶⁵ Şeyhzâde Ahmed, ilk Dârülhadis görevinden sonra Şam, ikinci görevinden sonra Edirne kadılığı görevinde bulunmuştur. Bkz. Atâî, *a.g.e.*, 683.

özellikle bânîlerinin hayatta olduğu dönemlerde Dârülhadis müderrisleri tarafından tercih edildikleri görülmektedir.²⁶⁶

Yine konumuzun sınırları içerisinde yer alan 92 müderristen 67'si (% 72,8) (Şeyhzâde Ahmed iki farklı dönemde Dârülhadis'ten sonra farklı kadılıkları tercih ettiğinden 68 görev sayılır [% 73,9]) Dârülhadis'ten hemen sonra kadılık veya kadıaskerliğe geçmişlerdir. 92 müderristen 25'i (% 27,1) ise diğer medreseler, nakîbüleşrâflık ve şeyhülislamlık gibi görevler ile azil-tekâüd ve ölüm gibi sebeplerle kadılık ve kadıaskerliğe geçmemiş veya geçememiştir. Görevde iken vefat eden 9 kişiyi çıkardığımızda ise (92-9), 83 üzerinden hesap yapmamız gerekecektir ki bu da oranın daha yüksek olacağı anlamına gelir. Sonuç olarak müderrislerin büyük bir çoğunluğunun Dârülhadis'ten sonra yüksek kadılık veya kadıaskerlikleri tercih ettiğini söyleyebiliriz (83 görevden 68'i [% 81,9] kadılık veya kadıaskerlik). Ayrıca Dârülhadis'ten hemen sonra 1 kişi (Abdülkadîr Şeyhî Efendi) şeyhülislamlığa, 2 kişi de (Seyyid Cafer ve Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Efendi) nakîbüleşrâflığa geçmiştir.

Dârülhadis'ten sonraki herhangi bir zaman diliminde kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık tercih edenlerin sayısı ise 79'dur (% 85). Bunlardan sadece şeyhülislamlığı tercih edenler 13 (% 14), kadıaskerlikleri tercih edenler ise 28'dir (% 30). Dârülhadis'ten önce veya sonra tadrîs hayatının herhangi bir zaman diliminde kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık tercih edenlerin sayısı ise 81'dir (% 88). Geride kalan 11 kişinin 9'u görevde iken vefat ettikleri için bu görevleri yapamadıklarına göre, geriye sadece 2 kişi kalmaktadır ki bunlar da dönemin padişahları tarafından inşa edilen yüksek medreseleri tercih etmişlerdir. Oranları vefat eden 9 kişiyi çıkararak yaptığımızda (92-9) 83 kişiden sadece 2'sinin (Osman Efendi ve Memikzâde) yalnızca müderrislik yaptığı görülecektir. Sonuç olarak 83 müderristen 81'inin (% 97,5) Dârülhadis'ten önce veya sonra medreselerin üzerindeki diğer görevleri tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Dârülhadis'ten sonra kadılık, kadıaskerlik, şeyhülislamlık veya nakîbüleşrâflık gibi görevlere geçmeyen veya geçemeyen 13 kişi bulunmaktadır (% 14). Bunlardan 2'si (Emin Kösesi ve Muhaşşi Sinan) Dârülhadis'ten sonra herhangi bir görev almamıştır. Zira Emin Kösesi, azledildikten sonra vefat etmiş; Muhaşşi Sinan ise yaşlılık sebebiyle başka bir görev yapmamış, üç yıl sonra da vefat etmiştir. Yine bu 13 kişiden 2'si Dârülhadis'ten sonra başka medrese veya medreselere geçmiş, ardından da vefat etmişlerdir. Kalan 9 kişi de Dârülhadis'te görevde iken vefat etmiştir.

²⁶⁶ Akademik personel bahsindeki müderrislerle ilgili tabloya bakınız.

Bunlar dışında padişah veya şehzâdelere hocalık gibi çok önemli görevleri yapan Dârülhadis müderrisleri de bulunmaktadır. Örneğin İmam-ı Sultânî Yusuf, 1044-1049/1634-1640 yılları arasında Sultan IV. Murad'a; 1056/1646'da ise hem Sultan I. İbrahim, hem de dört şehzâdesine hocalık yapmıştır. Seyyid Feyzullah Efendi de 1080/1669-70'te kayınpederi Vâni Efendi aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzâdesi Mustafa (II. Mustafa)'ya, 1089/1678'de ise Şehzâde Ahmed (III. Ahmed)'e hocalık yapmıştır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

964/1556-1557 tarihinde tamamlanıp faaliyete geçen Süleymaniye Dârülhadisi, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Dârülhadis, derslane ve talebe hücreleri binalarından oluşmaktadır. Dârülhadis'in gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible tarafında, Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye haziresinin ihâta duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla Dârülkurrâ veya Türbedar Odası olarak bilinir. Talebe hücreleri binası ise caminin güney-doğusunda (kibleye dönüldüğünde sol tarafta) yer alan uzun yapıdır.

II. Murat devrinden Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar Edirne Dârülhadis Medresesi, Kanûnî'den itibaren de Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, bu kurumların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reîsü'l-müderrisîn) sıfatını kazanmış ve devlet teşrifatında üst sıralarda yer almışlardır.

Dârülhadis'te uygulanan eğitim ve öğretimin, diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmadığı; ağırlıklı olarak okutulan kitaplar dışında Süleymaniye Dârülhadisi ve Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi' medreselerindeki eğitim-öğretim plan ve programının hemem hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Dârülhadis'te Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin tatil olduğu, diğer günlerde ise eğitim-öğretime devam edildiği ve burada *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mesâbihu's-sünne* ve *Meşâriku'l-envâr* gibi hadislerle ilgili eserler ile bunların bazı şerhleri ve *Keşşâf* gibi başka bazı alanlardaki eserlerin okutulduğu anlaşılmaktadır.

Dârülhadis'te 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvâb (kapıcı), 1 ferrâş (hademe), 1 kennâs-ı helâ (tuvalet temizleyicisi) ve 1 sirâcî (kandilci, aydınlatma görevlisi) olmak üzere toplam 21 kişilik personel vardı. Bir kaç istisna dışında, bu kadrolar, araştırdığımız dönem içerisinde hiç değişmemiştir.

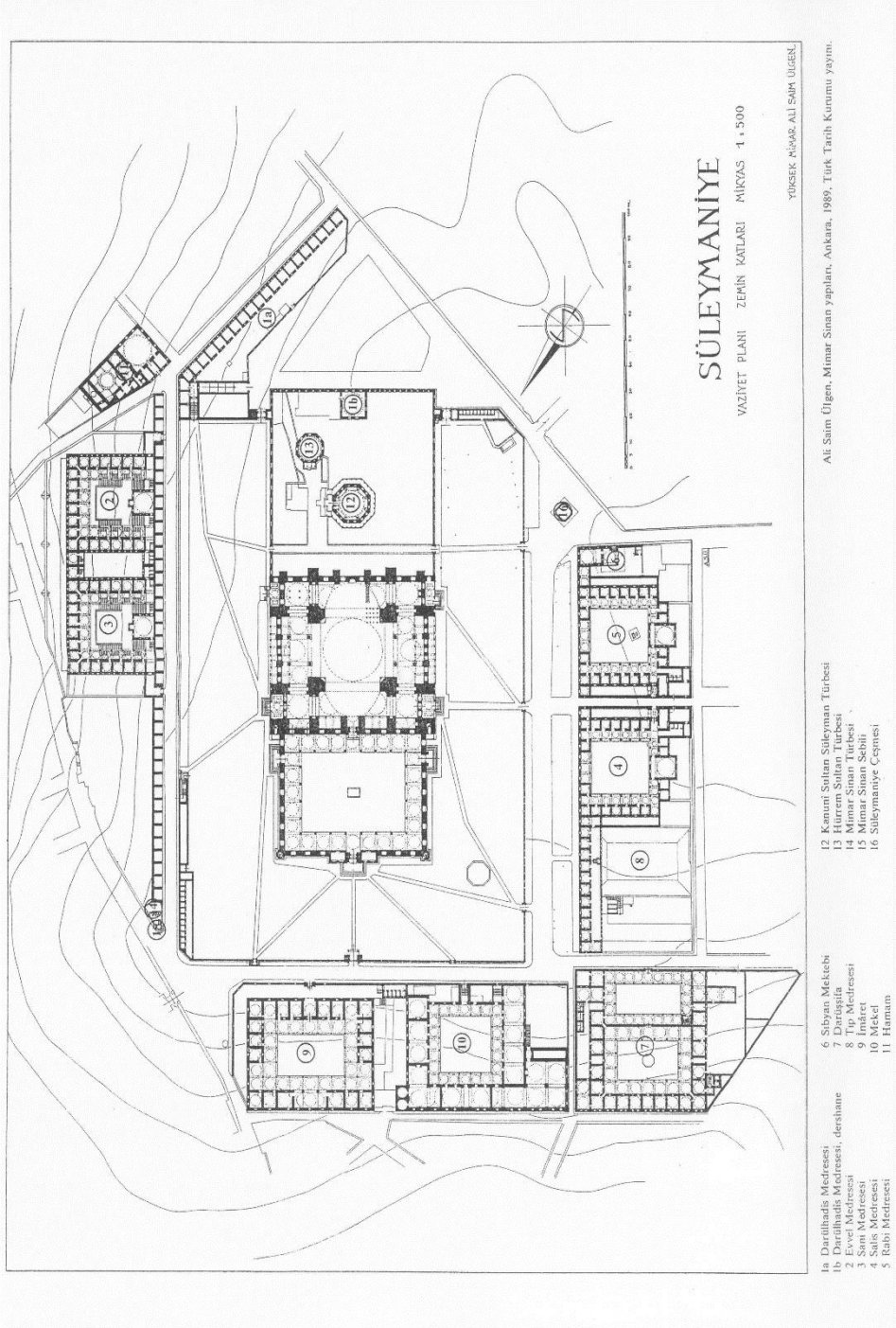
Vakfiyeye göre Dârülhadis'te görev yapan bu 21 kişilik personelden müderris 50, muîd 5, öğrenciler (15 kişi) ile diğer görevlilerden herbiri ise 2'şer akçe yevmiye alacaktı. Müderrisler dışındaki personel yevmiyeleri asırlarca hiç değişmemesine rağmen, müderris yevmiyelerinde bazı dönemlerde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir.

Sülemaniye Dârülhadisi'ne kurulduğu yıllardan itibaren 997/1589 tarihine kadar öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmışlardır. Ancak, istisnalar bir tarafa bırakılırsa, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Dârülhadis'e sadece müderrisler atanmıştır. Dârülhadis müderrislerinin görev süreleri de farklı olup genellikle birkaç aydan başlayıp birkaç yıla kadar sürebilmektedir. Ancak en yaygın görev süresinin 1 yıl civarı olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin hadis sahasında yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadis müderrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese sisteminin en üst seviyesinde yer alan Dârülhadis de diğer medreseler gibi daha üst mevkilere (mevleviyet kadılıkları gibi) geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve onlarla aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.

Araştırdığımız dönem içerisinde tasavvufa ilgi duyan veya mutasavvıflarla çeşitli şekillerde ilişkisi olan birçok Dârülhadis müderrisi bulunmaktadır. Bunun, Osmanlı coğrafyasında kendi dönemlerinde etkin olan birden çok tarikatla ilişkileri veya bağlantılarının olduğu, bunlar arasında Halvetîlik ve Nakşîlik'in başta geldiği, diğer tarikatlarla da ilişkilerin sürdürüldüğü görülmektedir.

Dârülhadis müderrislerinin sosyal tabanlarını incelediğimizde ise bunların büyük çoğunluğunun ilmiye mensubu ailelerden (ulemâdan) olduğunu görürüz. Dârülhadis müderrislerinden bazılarının birbirleriyle akrabalık bağları da bulunmaktadır. Müderris, muîd ve talebelerin doğum yerlerini incelediğimizde ise Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinden insanların olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bunların seçiminde bölge ve ırk gibi faktörlerin belirleyici olmadığını ve bu anlamda fırsat eşitliğinin büyük oranda sağlandığını söyleyebiliriz.

Süleymaniye Külliyesi Planı-Tanju Cantay, *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, 33-34.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.RSK. (*Bâb-ı Asaî Ruûs Kalemi Belgele-ri/Defterleri*), nr. 6/125 (Tarih: 25.N.1011/8 Mart 1603).
- BOA, *Ev.Hmh.d. (Evkaî-ı Hümâyün Defterleri)*, nr. 258 (1 R. 1084-30 Ra. 1085/16 Temmuz 1673-4 Temmuz 1674); 271 (29 R. 1085/2 Ağustos 1674); 383 (6 Za. 1093/6 Kasım 1682); 443 (16 R. 1097/12 Mart 1686); 458 (26 R. 1098/11 Mart 1687); 1045 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699); 1046 (9 Ş. 1110/10 Şubat 1699).
- BOA, *K.K.d. (Kâmil Kepeci Defterleri)*, nr. 6589/1 (Nüfus defteri, Tarih: 1206/1791-92); 7518 (Vazife defteri, Dîvân-ı Hümâyün Ruûs Kalemi, Tarih: 1157/1744-45).
- BOA, *MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)*, nr. 111 (20 N. 1055/9 Kasım 1645); 2096 (20 Za. 1072/7 Temmuz 1662); 2097 (21 Ş. 1075/9 Mart 1665); 2255 (1 Ra. 1075/22 Eylül 1664); 5667 (1 C. 1063/29 Nisan 1653); 5761 (1 R. 1006/11 Kasım 1597); 5916 (29 Z. 1049/21 Nisan 1640); 6233 (1 R. 1011/18 Eylül 1602).
- ŞSO (*Şeriyeye Sicilleri Arşivi*), RKR (*Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri*), nr. 36; 40.
- T SMA. d. (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri*), nr. 1116/1 (964/1557).

II. Yazma Eserler

- el-Âmidî, Seyfeddin el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölümü, nr. 747.
- el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 524.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303.
- Gelibolulu Âli Mustafa Efendi (ö. 1008/1600), *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Merkez Ktp., Türkçe Bölümü, nr. 5959.
- el-Harezmi, Celâleddin el-Harezmi, *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. Cilt, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 549.
- Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi (ö. 1068/1658), *Kitâb-ı Süleymannâme*, Bulak Matbaası, Bulak 1248.
- el-Kirmânî, Ebu Abdullah Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 227M, 230, 233.
- es-Sıgnakî, Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccac el-Hanefî es-Sıgnakî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, 9-10. ciltler, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 565 ve 566.
- Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075.
- Târîh-i Sîlsile-i Ulemâ (TSU)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 2142.
- Zemahşerî, *Keşşâf*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120.
- ez-Zeylai, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcan el-Hanefî ez-Zeylai, *Tebyinü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik* (4. cilt), Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475.

III. Kaynaklar ve Araştırmalar

- Abdurrahman Abdî Paşa (ö. 1098/1686), *Vekâyi'nâme [Osmanlı Tarihi 1648-1682]* (nşr. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

-
- Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Târîh-i Cevdet*, I (iki cilt bir arada), İkinci Baskı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.
- Ahunbay, Zeynep, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1988, s. 239-309.
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç, Yapı, İşleyiş*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997.
- Altıntaş, Ramazan, “Şirvânî, Sadreddinzâde”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 208-209.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası*, Ankara 1972.
- Âşık Mehmed (ö. 1006/ 1598'den sonra), *Menâzirü'l-avâlim [metin]* (haz. Mahmut Ak), III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.
- Atay, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 13, Ankara 1981, s. 171-236.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi (ö. 1201/1787), v.dğr., *Hadikatü'l-cevâmi': İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1899-1984), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481)*, III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1973.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV] Yayınları, İstanbul 2005.
- Barkan, Ömer Lütfi (ö. 1399/1979), *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972; II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.
- _____, “Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586”, *Vakıflar Dergisi*, IX (1971), s. 109-161.
- Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, II, İstanbul 1333.
- Cantay, Tanju, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1. Baskı, İstanbul 1989.
- Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnis von 1520 bis 1557* (nşr. Petra Kappert), Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1981.
- Çelik, Serpil, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2009.
- Çiftçi, Mehdi, *Süleymaniye Dârühadîsi [XVI-XVII. Asırlar]*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012 (matbu baskısı: Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013).
- Develliöglü, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 24. Baskı, Ankara 2007.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I (iki cilt bir arada), Eser Matbaası, İstanbul 1977.

- Eyüpgiller, K. Kutgün-Mine Özeltin, "Restitüsyon ve Restorasyon", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Gülsoy, Ersin, *Anadoluda Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001 Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2002.
- _____, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Güran, Tevfik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (ö. 1046/1636-37), *Hasan Beyzâde Tarihi* (haz. Şevki Nezih Aykut), II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1997.
- _____, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 25-46.
- İpşirli, Mehmet, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 100-101.
- _____, "Medrese [Osmanlı Dönemi]", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327-333.
- _____, "Müderriş [Osmanlılar'da]", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 468-470.
- İsazâde, *İsazâde Tarihi* (nşr. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, Mart 2003.
- _____, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.
- Koçu, Reşat Ekrem (ö. 1395/1975), *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, Koçu Yayınları, İstanbul 1966.
- Köprülü, Orhan Fuat, "Ustazâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşiliğin Girit'te İntişarı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX, İstanbul 1979-1980, s. 37-86.
- Kuban, Doğan, "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 96-104.
- Kurşun, Zekeriya, v.dğr., *Medâris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (haz.), *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1962.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Dârülhilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/1-2, İstanbul 1978, s. 1-212.
- Mehmed Mecdî (ö. 999/1591), *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâikü'ş-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), I, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, Gregg International Publishers, Westmead 1971 (İstanbul 1308, Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım).

-
- Mülayim, Selçuk, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 114-119.
- Nev'îzâde Atâî (Nev'îzâde Atâullah Efendi Atâî, ö. 1045/1635), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye ve Zeyilleri: *Hadâîku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Özafşar, Mehmet Emin, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 356-369.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, X, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978.
- Öztürk, Mehmet Cemal, "Nureddin Cerrâhî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 252-253.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 2004.
- Saatçi, Suphi, "Temelden Aleme İnşaat Süreci", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 57-71.
- Sönmez, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları), İstanbul, Ağustos 1997.
- Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904), *Kâmûs-ı Türkî* (nşr. Ahmed Cevdet), I-II (iki cilt bir arada), İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317 (Tıpkıbasım: Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999).
- Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1145/1732), eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: *Vekâyiü'l-fudalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), III-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Tanman, M. Baha, "Dârülhadis [Mimari]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 533.
- _____, "Dârülkurrâ [Mimari]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 545-548.
- Tayşi, Mehmet Serhan, "Fezullah Efendi, Seyyid", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 527-528.
- Tekindağ, M. Şehabettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 3-54.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mayıs 1993 (Matbu baskısı: *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003).
- Uşşakizâde İbrahim Efendi (ö. 1136/1723), *Zeyl-i Şekâik* (haz. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- Yardım, Ali, "Dârülhadis [Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 529-532.
- _____, *Hadis I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1992.
- _____, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı* (ed. Güler Eren), VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163-175.

- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osav Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.
- Yılmaz, Yasin, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi [Eğitim, Kültür ve Sosyal Yönü-Başlangıçtan 1600'e kadar]* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Yola, Şenay, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrâhî und sein orden: 1721-1925*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982.
- Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.